

G.J.N. Bruinsma, Criminaliteit als sociaal leerproces. Een toetsing van de differentiële associatietheorie in de versie van K.D. Opp. Gouda Quint, Arnhem, 1985

Je kunt een boek op veel manieren lezen. Dat is me weer eens duidelijk geworden toen ik de krantenartikelen over het proefschrift van G. Bruinsma vergeleek met mijn eigen indrukken. Bruinsma's studie 'Criminaliteit als proces' is een toetsing van de differentiële associatietheorie in de versie van K.D. Opp. Deze laatste toevoeging is relevant omdat de theorie onder deze naam, bekendheid heeft gekregen door Sutherland, de ontwerper van deze theorie.

Voor de empirische toetsing zijn meer dan duizend schoolgaande jongens en meisjes schriftelijk ondervraagd over het plegen van lichte vermogenscriminaliteit. Het was — de selectie geeft dit al aan — geen representatief onderzoek. Journalisten vergeten dit en doen uitvoerig verslag over winkeldiefstal, diefstal op school en fietsendiefstal van de schooljeugd; sommigen spreken daarbij hun verbazing uit over de hoge frequentie, anderen zijn badinerend over de futiliteiten waar dit onderzoek zich mee bezighield.

Toen ik de studie las waren het niet deze feiten die er uitsprongen. Zij beslaan slechts een klein gedeelte van het boek. Al mijn aandacht werd getrokken door de nauwgezette toetsing van deze theorie dat criminaliteit is (aan)geleerd in interactie met deviante anderen,

waarbij het niet in de eerste plaats gaat om het aanleren van criminele technieken maar om gunstige definities ten aanzien van criminaliteit. Gedetailleerd beschrijft en motiveert Bruinsma de keus voor de hypothesen uit Opps theorie die hij vanuit een kritisch rationalistische wetenschapsopvatting toetst. Hij beschrijft en motiveert de operationaliseringen, zonder de zwakke kanten daaraan te verdoezelen. Vervolgens analyseert hij zijn gegevens die grotendeels, om in zijn terminologie te blijven, de hypothesen corroboreren. Zijn studie is interessant door zijn gedegen methodische aanpak en minitieuze analyse. De concrete criminaliteit wordt daarbij grotendeels aan het oog onttrokken. Het is geen boek dat je pakt als je een beeldende beschrijving van jeugdcriminaliteit voorgeschoteld wilt krijgen. Methodologen, geïnteresseerd in theorievorming en -toetsing, zullen daarentegen ruimschoots aan hun trekken komen. Theoretisch georiënteerde criminologen en deviantie-sociologen worden evenmin vergeten, omdat Bruinsma de hypothesen van de differentiële associatietheorie plaatst tegenover de implicaties van de controletheorie en het strainperspectief, twee andere populaire, theoretische benaderingen binnen de criminologie. De controletheorie die in de hedendaagse beleidsgerichte criminologie als paradigma opdraaft, heeft op het eerste gezicht veel gemeen met de differentiële associatietheorie. Daarin staat centraal dat hechte sociale banden met ouders en vrienden, on-

geacht of zij zelf deviant zijn, een rem vormen voor het plegen van criminaliteit. Bruinsma laat zien dat de deviantie van ouders en vrienden wel degelijk van belang is. Banden met deviante ouders en met name deviante vrienden kunnen, via de gunstige definities die zij uitdragen, juist het criminele gedrag bij jongeren bevorderen. Ook het strainperspectief, waartoe de anomietheorieën van Durkheim en Merton gerekend worden, toetst hij gedeeltelijk. Binnen dit perspectief is criminaliteit sterk klassegebonden en zij komt daarom vooral voor bij jongeren uit de lagere sociale milieus. Bruinsma toont, door constant houden van de factor sociale klasse, dat vermogenscriminaliteit ook frequent voorkomt bij zijn ondervraagde jongeren uit de hogere sociale groeperingen.

Bruinsma's degelijke studie is geen leesvoer voor sensatiezoekers en vermoedelijk zullen beleidsmakers er weinig greep op hebben. Wetenschappers en met name ook theoretisch, methodologisch geïnteresseerde studenten kunnen er geboeid door raken. Bruinsma's boek is het levende bewijs dat sociale wetenschapsbeoefening aan universiteiten niet (steeds) identiek is aan onderzoek van overheidsinstellingen. Een onderzoek zoals hij heeft verricht zal nooit plaats vinden binnen het Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum van het Ministerie van Justitie, de grootste producent van criminologische onderzoeks- en beleidsrapporten. De computers spuwen daar voldoende cijfers uit, maar zij worden te weinig gebruikt voor theoretische reflectie.

M. Moerings

M.V.C. Aalders, Industrie, milieu en wetgeving. De Hinderwet tussen symboliek en effectiviteit (diss.). Kobra, Amsterdam, 1984, 253 p.

Met deze studie lijkt de auteur zijn vele beschrijvende onderzoek, dat hij in de loop der jaren naar de uitvoering van de Hinderwet

heeft verricht, theoretisch onderbouwd te hebben willen bekronen. Deze wet, 'de oudste en bekendste milieuwet' (p. 10), beoogt met zijn versies van 1875, 1952 en 1981 via een preventief stelsel van vergunningen voor bedrijven 'gevaar, schade of hinder' voor hun omgeving te voorkomen. De auteur wil aantonen dat deze Hinderwet ineffectief is omdat het een symboolwet is (p. 16). Het syllogistische 'covering law'-model vormt het stramien voor het betoog in de hoofdstukken 3, 4 en 2 symboolwetten zijn ineffectief (major), de Hinderwet is een symboolwet (minor), en dus is die Hinderwet ineffectief (conclusie).

In het eerste hoofdstuk wordt enig grondwerk verricht, zoals wat te verstaan valt onder effectiviteit, symboolwet en symboolwettheorie. Effectiviteit blijkt een vierluik te zijn: formele effectiviteit of normconformiteit; al direct gevolg daarvan de materiële effectiviteit (voorkoming van gevaar, schade of hinder); een indirecte materiële effectiviteit want bereikt langs informele weg via onderhandelingen 'in de schaduw van de wet', en tenslotte de politieke effectiviteit als de mate waarin de conflictbetrokkenen met de wettelijke voorschriften kunnen omgaan (p. 28-33). Een symboolwet is 'een wet, die bepaalde nog niet in de samenleving aanvaarde normen en waarden bevestigt, zonder dat de wetgever zich aanteekent dat hij de daadwerkelijke uitvoerbaarheid van die wet' (p. 13). Ze zijn geformuleerd lijken symboolwetten overigens bijna per definitie ineffectief. De kern komt neer op een compromis, afleidbaar uit de conflictueuze toestand van en/of herkenbaar aan de formulering van de wet (p. 26), ofschoon Aalders in deze ook bloemrijker maar waziger aanduidingen hanteert zoals als de voor symboolwetten kenmerkende 'verwongen waardenconstructies' (bijv. p. 40, 99, 119). Na deze aanloop komt in hoofdstuk 2 de empirische houdbaarheid van de conclusie aan de orde. De volgorde vanaf nu doet wat vreemd aan. Beginnend met de vaststelling van een zekere plausibiliteit van de major en van de houdbaarheid van de minor had Aalders vervolgens de logisch te trekken

conclusie op haar empirische houdbaarheid kunnen toetsen, met eventuele negatieve consequenties voor de houdbaarheid van de major. Hoe het ook zij, volgens Aalders zijn de drie versies van de wet inderdaad ineffectief gebleken, hoewel hen politieke en enige materiële effectiviteit bereikt via onderhandelingen 'in de schaduw van de wet' niet te ontzeggen valt. In het derde hoofdstuk wordt met onderzoeksbevindingen van de Noor Aubert, de Amerikaan Gusfield en de Brit Carson de plausibiliteit geschetst van de ineffectiviteit van symboolwetten. Vervolgens wordt de vraag of de Hinderwet een symboolwet is bevestigend beantwoord, waarna in hoofdstuk 5 de symboolwettheorie nader wordt bekeken en van de kanttekening wordt voorzien dat zij ontwikkelingsbehoefte is.

Het boek bevat een aantal lezenswaardige secties, zoals die over de voorgeschiedenis van de wetsversies van 1875 en 1952, maar die wegen niet op tegen de indruk van het boek als geheel: het maakt zijn pretenties niet waar. De auteur heeft namelijk nogal wat noten op zijn zang, hetgeen hem verleidt tot uitspraken die een 19e eeuwse socioloog niet zouden hebben misstaan. Hij streeft naar 'een diep gravende, veel omvattende, kortom universele theorie over de ineffectiviteit van wetgeving' (p. 40). De rechtssociologie nu zou iets dergelijks bieden met de symboolwettheorie (van Aubert). Met deze theorie zouden ook voorspellingen mogelijk zijn (p. 195), terwijl voorts het informatiegehalte hoger zou zijn dan dat van alternatieve theorieën (p. 40). Dit alles lijkt me teveel eer voor 'de' rechtssociologie en die mistige symboolwettheorie. Wellicht moet het prometheïsche gehalte van Aalders' uitspraken in deze worden toegeschreven aan het feit dat zijn primaire publiek niet uit sociologen maar uit juristen bestond. (Hij promoveerde bij een Rechtenfaculteit.) De auteur geeft in dit verband ook een onvolledige en wat karikaturale voorstelling van alternatieve theorieën (p. 38-40), terwijl mij het informatiegehalte van de symbooltheorie juist lager voorkomt. Gegoten in termen van als-dan uitspraken is de als-component van de

symbooltheorie nl. conjunctief verruimd ten opzichte van die van een der verworpen alternatieven, te weten de theorie die ineffectiviteit toeschrijft aan het (ontoereikende) handhavingsapparaat. Bij een identieke dan-component (ineffectiviteit) betekent dat een lager informatiegehalte voor de gehele uitspraak.

De omgang met het divers gearde, 'kwali-tatief' geheten empirische materiaal roept vraagtekens op. Maar de omgang met kwantitatief materiaal is evenmin zonneklaar. Een voorbeeld. Aalders trekt de afwijking na van 66 gevallen uit 1978 waarin een gemeente tot sluiting van een bedrijf moest overgaan, na de ongegrondverklaring door de Kroon van het bezwaar van een bedrijf tegen een dergelijk gemeentelijk voornemen (p. 88-91). In slechts 9 gevallen ging de gemeente daadwerkelijk tot sluiting over, en dus is de wet ineffectief. De bereikte materiële effectiviteit wordt evenwel straal genegeerd; in 52 van de 57 overige gevallen voldeden de bedrijven namelijk alsnog aan de voorschriften, verhuisden zij naar elders of staakten zij hun activiteiten! Erg eenduidig en operationeel is die 'effectiviteit' kennelijk niet, zoals Aalders ook zelf lijkt te erkennen (p. 34, 39, 52, 195). Deze afhankelijke (ineffectiviteit) mag dan problemen geven, met de onafhankelijke, het symboolkarakter van een wet, is het erger gesteld. Aan het slot van het betoog onderkent de auteur de mist waarin dat symboolkarakter is gehuld: er is 'nader onderzoek' gewenst naar een eenduidig herkenningscriterium (p. 190, 195). De auteur weet 'gewoon' dat er symboolwetten bestaan, hoe men ze kan herkennen is vers twee. Aan het eind van de rit ook bevestigt hij uitdrukkelijk de indruk die lezers al van begins af aan konden hebben (p. 13-4), nl. dat het symboolkarakter (mede) afhankelijk is van de mate van wethandhaving, ofwel dat ineffectiviteit als herkenningscriterium fungeert voor dat symboolkarakter (p. 116, 119, 195)! Een praktische toepassing van deze cirkelargumentatie levert hoofdstuk 4: als het symboolkarakter van een Hinderwetsversie onduidelijk is blijft ineffectiviteit uitkomst te kunnen bieden, ter-

wijl ineffectiviteit juist verklaard zou moeten worden door dat symboolkarakter. Met andere woorden, als de mist rond de symboolwettheorie enigszins is opgetrokken blijkt de lezer van doen te hebben met een spookrijder. Conclusie: het boek maakt zijn pretenties niet waar. Verder wil ik in het midden laten of de héle vraagstelling niet strijdig is met een (ook) door Aalders ingenomen standpunt. Dat standpunt houdt verwerping in van het rechtsinstrumentalisme (p. 10, 197-201), te weten dat met recht zonneklaar maatschappelijke veranderingen bewerkstelligd zouden kunnen worden, en wordt onderstreept met instemmende referenties aan bijv. Falk Moore's notie van de semi-autonome velden elk met hun eigen (in)formele normering, en de notie van materiële effectiviteit bereikt via onderhandelingsprocessen 'in de schaduw van de wet'.

R.J. Smits

Stuart Henry, Private Justice. Towards integrated theorising in the Sociology of Law. Routledge & Kegan Paul, London, etc., 1983, 235 p.

De laatste jaren mogen informelere vormen van geschillenbeslechting en sociale controle binnen private verbanden zich verheugen in een toenemende belangstelling. De onderhavige studie van de Britse socioloog en criminoloog Stuart Henry getuigt daar eens te meer van, want heeft de sociale controle of disciplineren binnen diverse soorten organisaties (fabrieken, non-profit instellingen, coöperatieven) als onderwerp. Aan die herleefde belangstelling kleeft echter een bezwaar. De verleiding is namelijk groot, en de auteur erkent daar zelf ook aan te hebben toegegeven, om de informele sociale controle l s te willen zien van overheidsrecht en -rechtspraak. Henry hoopte er zelfs een belofte in te kunnen ontwaren voor een socialistische rechtsorde (p. VII). Daarvan is hij moeten terugkomen: het informele en het officiële kunnen slechts van elkaar worden gescheiden op straffe van een

ideologische vertekening van de rechtswerklijkheid. Het is dit inzicht dat als een rode draad door het boek loopt. Maar dat is niet alles. Henry stelt dat men alleen goed uit de voeten kan met 'integrated theorising' over recht in actie: een benadering die zowel rekening houdt met de macro-sociale structuren als met het handelen van de zingevende individuen op micro-niveau, dat immers gestalte geeft aan die structuren. Handelen, dat ook leidt tot een alomtegenwoordig rechtsordenpluralisme en tot informele sociale controle in 'a wijking' en 'in de schaduw' van overheid recht en -rechtspraak. Voor die gewenste 'integrated theorising' kan men volgens Henry het best terecht bij de dialectische benadering van een Giddens (p. 62) en recent werk van rechtsanthropologen als Falk Moore en Roberts (p. 68), ofschoon ook het klassieke werk van Gurwitsch al een eind op de juiste weg was. Bij de overige benaderingen blijkt eenzijdigheid troef te zijn. Dat is althans het resultaat van een kritische doorlichting van theoretische oriëntaties op het recht in het algemeen en op recht en discipline binnen de fabriek, het bijzonder in de hoofdstukken 1, 2 en 3.

In hoofdstuk 1 moet niet alleen het vetsoortige universalisme (natuurrecht, juridisch positief recht, functionalisme) het ongeldend, maar ook het in duo's of trio's idee typen gegoten macro-sociale evolutionisme van klassieke auteurs (Durkheim, T nnie, Marx, Weber) en moderne schrijvers (Korten & Tay, Unger). In deze macro-benaderingen is de mens zoek, wordt het informele door preoccupatie met het officiële als anomalie ervaren, en zijn structuren doorslaggevend. Vervolgens worden in hoofdstuk 2 de micro-empirische benaderingen (bijv. recht realisme) en de 'informalistische' stromingen (legal pluralism, ethnographic dispute processing, community justice reform) gewogen en te licht bevonden. Hier speelt het individueel handelen de hoofdrol — sommige uitzonderingen als het oudere rechtspluralisme daargelaten —, en zijn de structuren achteloos de coulissen verdwenen, terwijl voorts de positiefrechtelijke oriëntatie blijft (bijv. bij h

rechtsrealisme) of de balans doorslaat naar een idealisering van het informele (zoals bij de politiek gerichte 'community justice reform'). Uit hoofdstuk 3 blijkt dat het theoretiseren over recht en discipline binnen de fabriek aan dezelfde eenzijdigheid mank gaat. In dit verband werkt Henry vier typen disciplineren uit, waarvan er drie terugkeren in de volgende hoofdstukken en corresponderen met even zovele modellen van organisatie-typische 'private justice'.

Dit tweede drietal hoofdstukken is kwalitatief-empirisch van aard en behelst een analyse van de disciplineren binnen drie verschillende organisatorische settings. Die organisatievormen resulteren uit de kruising van twee dimensies: de besluitvormingsstructuur bij sociale controle (hiërarchisch/participatoir of door werkgever en vakbond gezamenlijk/gemeenschappelijk) en de lidmaatschapsstatus (gelijk/ongelijk). Van de zes mogelijkheden vielen er twee af wegens empirische leegte, terwijl er één – verenigings-tuchtrechtspraak – buiten beschouwing werd gelaten. De resterende drie organisatievormen geven gestalte aan de hoofdstukken 4, 5 en 6, waarin achtereenvolgens de 'authoritative law of managerial justice' binnen een hiërarchisch-ongelijke setting, de 'negotiated law of participatory justice' binnen een participatoir-ongelijke setting, en de 'collective law of community justice' verwacht binnen een gemeenschappelijk-gelijke setting aan de orde komen. Althans, de bevindingen tonen meer nuances. Zo blijkt bijv. de discipline binnen de hiërarchisch-ongelijke setting niet vrij te zijn van informele elementen als zelfdiscipline en toezicht door 'peers', terwijl die binnen de gemeenschappelijk-gelijke organisatorische setting tevens wordt gekenmerkt door elitaire besluitvorming – een referentie aan Michels ontbreekt –, en zelfs door een beroep op overheidsrecht en -rechtspraak.

De waarde van de studie, die ik per saldo positief acht, zit hem voornamelijk in de eerste drie hoofdstukken. Over het tweede drietal ben ik bepaald minder te spreken. Dat de

auteur, als gevolg van een geringe toeschietelijkheid van diverse particuliere organisaties en dus van ontoegankelijk materiaal, veel van zijn oorspronkelijke plannen heeft moeten inslikken, valt hem niet zo aan te rekenen. De vermelding ervan valt zelfs eerder te prijzen. Dat nu kan niet worden gezegd van het wel verrichte onderzoek. Het streven naar een dialectische benadering lijkt mij de kern van de problemen, want, niet voor de eerste keer overigens, makkelijker uitgesproken dan op zijn onderzoeks- en duidingspraktische consequenties doordacht. Die consequenties zijn nl. helemaal niet duidelijk. De gevolgen zijn, dat een bonte werkelijkheid bijna even bont wordt weergegeven en bij de interpretatie een heen-en-weer wordt opgediend dat eerder irritatie opwekt dan inzicht verschaft. Of het moet het inzicht zijn dat aan veel zaken, hoe dan ook bekeken, zowel een positieve als een negatieve kant zit. Deze indruk wordt versterkt door de verwerking van het 'kwalitatieve' materiaal (open interviews). Want ofschoon óók aan kwantitatieve dataverzameling is gedaan (p. 224), vindt men daar in de tekst bitter weinig resultaten van terug. Door het een en ander is het gewicht onduidelijk van veel 'bevindingen', bijv. dat in bedrijven naast officiële óók informele disciplineren plaatsvindt, of dat binnen coöperatieven naast informele en collectieve óók overheidsrechtelijke en hiërarchische sociale controle voorkomt. Henry toont in zijn enthousiaste streven simpelweg te weinig oog voor het meer of minder, voor de dominantie van het één ten opzichte van het ander. Het verslag onttaardt naar mijn mening in een aaneenrijging van impressies als in de hoofdstukken 5 en 6 respectievelijk zes en zeven van de tien bladzijden uit citaten van informanten bestaan. Wel levensecht, maar wat teveel van het goede, dunkt mij.

Tot slot iets over het literatuurgebruik. Een zeker (Brits) referentieparochialisme valt op. Zo mist men referenties aan ter zake zeer relevante teksten van auteurs als Fuller, Pospisil, Evan, Selznick, Schwartz, Galanter en Podgórecki. De auteur lijkt die omissies inmid-

dels ook onderkend te hebben getuige meer of minder uitgebreide verwijzingen naar o.a. Galanter en Schwartz (en diens 'klassieke' artikel over de informele rechtspraak in Israëli-sche kibbutzim) in een recent artikel dat geba-seerd is op de hier besproken studie (Commu-nity Justice, Capitalist Society, and Human Agency: the Dialectics of Collective Law in the Cooperative, in: *Law & Society Review*, 19, 1985, 2: p. 303-327).

R.J. Smits

J. Kraayvanger, B. van Onna, Arbeid en le-ren. Bijdragen tot de volwasseneneducatie. H. Nelissen B.V., Baarn, 256 p., f 49,75.

Onder redactie van Kraayvanger en Van Onna werd samen met tien andere auteurs, meestal verbonden aan de vakgroep Sociolo-gie van Arbeid en Bedrijf behorend tot het in-stituut voor Sociale Pedagogiek en Andrago-giek van de Universiteit van Nijmegen, een in-teressante bundel samengesteld met de vol-gende artikelen:

1. Arbeid en leren: ontwikkelingsfasen en be-gripsvorming. G. Kraayvanger/B. van Onna. 2. Veranderingen in de arbeid en persoonlij-heidsontwikkeling, G. Kraayvanger. 3. Ar-beid als leersituatie, B. van Onna. 4. Leer-theorieën- levensloop- volwasseneneducatie, C. den Hartog/G. Kraayvanger. 5. De relatie tussen arbeid en leren, sociaal-wetenschappe-lijk beschouwd, G. Kraayvanger/B. van Onna. 6. Arbeidsmarkt en arbeidsproces: be-roepsgerichte volwasseneneducatie in het spanningsveld tussen de vraag naar en het aanbod van kwalificaties, J. van Iersel. 7. Ar-beidsgerichte kwalificering: de semantiek van markt en besturing, W. Martens/H. Regte-ring/B. Riesewijk/H. Doorewaard. 8. Het arbeidsproces en het leren behartigen van werknemersbelangen, H. Hendriks/B. van Onna. 9. Arbeid, socialisatie en leren vanuit de man-vrouw variabele, J. Vermeul-van Mullem. 10. Educatieve implicaties bij het maken van een werknemersplan, J. Koers.

11. Leerbehoeften-onderzoek in de arbeids-organisatie, J. Luchters.

Vanuit verschillende invalshoeken, zoals de titels van de artikelen al aangeven, is de relatie arbeid en leren besproken. Aan veel aspecten wordt aandacht geschonken waarbij opvalt dat de meeste auteurs een flinke belezenheid blijken te hebben. De bibliografie is dan ook omvangrijk. Tegelijk is het jammer dat deze niet is aangevuld met een bibliografie ver-deeld naar de belangrijkste onderwerpen. Ook een zakenregister had niet misstaan bij de theoretische behandeling van een onder-werp dat tot nu toe nog weinig aandacht kreeg.

De titel dekt niet helemaal de inhoud. De rela-tie met volwasseneneducatie blijft onderbe-licht (hetgeen de redacteurs zelf toegeven, p. 16). Mijns inziens is het onjuist dat er nauwe-liks is ingegaan op de verschillende beroeps-opleidingen en de ontwikkelingen en proble-men daarin in relatie tot het hoofdonderwerp arbeid-leren. Auteurs die op dit terrein iets te zeggen zouden hebben, ontbreken dan ook. Erg veel wordt echter wel besproken en dat vrijwel geheel op een nogal theoretische wijze. Dit betekent o.a. dat empirische onder-bouwing soms wordt gemist. Zo lezen we op p. 39 dat automatisering leidt tot opsplitsing in hoog- en laaggekwalificeerde taken en dat als gevolg hiervan meestal het aantal functies op het tussenniveau verdwijnt.

Zou dit zo zijn?

Gelukkig is, dat duidelijk wordt gesteld dat het theoretisch noch maatschappelijk te ver-dedigen is dat arbeid gelijk wordt gesteld aan maatschappelijk georganiseerde arbeid (waar-onder loondienst). Daarom had er misschien nog wel wat meer aandacht besteed kunnen worden aan de wijze waarop bepaalde groe-pen (afgestudeerde werkloze academici bijv.) door bijscholing (werken met behoud van uit-kering) hun kansen op bepaalde functies pro-beren te doen toenemen.

Verder vraag ik me af of het onderscheid

structureel-conjunctureel wel goed van toepassing is bij het beschrijven van processen die leiden tot werkloosheid. Op p. 120 lezen we dat kwalitatieve discrepanties tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt door persoonlijke voorkeuren en verkeerd ingeschatte arbeidsmarktperspectieven al snel een structureel karakter aannemen. Als we hierbij aan jonge schoolverlaters denken, lijkt mij het structurele karakter in de tijd zo beperkt dat ik liever van een golfbeweging met een wat langere duur (twee jaar?) zou willen spreken. Vergeleken met vroegere groepen schoolverlaters is de tijd die men nodig heeft om betaalde arbeid te krijgen gemiddeld wat langer geworden. Iets als structureel te classificeren levert het gevaar op dat het door beleidsmakers ook als onoplosbaar wordt gezien.

Qua algemene leesbaarheid vormt hoofdstuk 9 een goede uitzondering. Heel concreet wordt iets gezegd over arbeid-leren vanuit de vrouw-man variabele. Terecht behandelde de auteur allerlei leerstijlen. Dit onderwerp zou duidelijk nog meer in relatie gebracht dienen te worden met allerlei ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Veranderingen daarin zullen invloed uitoefenen op de doelmatigheid van bepaalde leerstijlen.

Tot slot: het boek is o.a. als studieboek voor sociologen, andragogen en onderwijsdeskundigen geschikt. Het is informatief en breed van opzet. De onderwerpen worden over het algemeen ook 'open' behandeld. Mede daarom had een laatste hoofdstuk dat vooral conclusies en onderzoeksthema's had kunnen bevatten wel toegevoegd kunnen worden. Maar misschien is dat iets dat als onderwijsprodukt kan worden verwacht.

R.A.C. Hoksbergen

H. Oosthoek en P. van den Eeden, Education from the multi-level perspective: models, methodology and empirical findings. Gordon & Breach, New York, 1984.

De multi-niveau-analyse trekt de aandacht, vooral binnen de onderwijsresearch. Meer en meer geraakt men ervan overtuigd dat het gedrag van leerlingen en leraren niet alleen door hun individuele eigenschappen wordt bepaald, maar ingebed ligt in een omgevings-systeem, gaande van de kleine informele groep tot het nationaal onderwijssysteem.

Nadat een aantal methodologen – Boyd, Iverson, Keesling, Wiley, Cronbach, Burstein en vele anderen – tijdens het laatste decennium het werk van hun voorgangers op het gebied van de multi-niveau-analyse hadden verijnd, groeide het besef dat het technisch instrumentarium zijn neerslag moest vinden in concrete empirische multi-niveau-studies en dat de theoretische denkmodellen, die aan de micro-macro-analyses ten grondslag liggen, moesten worden verduidelijkt.

Het boek *Education from the multi-level perspective: models, methodology and findings* van H. Oosthoek en P. van den Eeden is een poging om deze aspecten van het multi-niveau-onderzoek samen te brengen.

In deel I worden methodologische problemen behandeld, zoals de verschillende stappen die in een empirisch multi-niveau-onderzoek moeten worden genomen, van de probleemformulering tot de analyse en interpretatie, alsook de statistisch-technische mogelijkheden bij de analyse binnen en tussen groepen.

In deel II worden empirische studies gepresenteerd, over de invloed van de school en het gezin op het onderpresteren van leerlingen met lage sociale herkomst, over de invloed van de participatie van regio's aan verschillende types van middelbaar onderwijs op het bereikte onderwijsniveau, over de aan- of afwezigheid van omgevingsinvloeden op de studierichtingskeuze en over het effect van ver-

schillen tussen rechtsfaculteiten op de houding van studenten tegenover het recht.

Deel III bevat een aantal overige bijdragen, over de determinanten van leerprestaties, over de kwaliteit van het leven op school en over de invloed van het interactieproces tussen de leraar en de leerlingengroepen met onderscheiden talent op de ongelijkheid van onderwijskansen.

In de methodologische bijdragen zijn twee geslaagde overzichtsuiten opgenomen, zonder pretentie en lezenswaard. Het betreft het artikel van P. van den Eeden en H. Hüttner over de algemene methodologie van onderzoek en het artikel van C. de Graaf over de statistische analysemodellen. De andere twee bijdragen staan in het methodologisch deel niet op hun plaats. Het artikel van L. Belandria en L. Burstein is in feite een empirische studie, zodat het in deel II thuis hoort. Het artikel van A. Sørensen is een algemene beschouwing over de organisationele differentiatie van studenten in scholen. Het puilt uit door zwaarwichtig taalgebruik en is daardoor vrijwel onleesbaar. Het kan worden samengevat door middel van de titel.

Zowel deel II als deel III bevatten empirische bijdragen. De algemene indruk is dat er vooral technische exercities zijn gemaakt van het bestaande analyse-instrumentarium, zodat de inhoud ondergeschikt is gemaakt aan de methoden. In theoretisch opzicht zijn de artikelen weinig inspirerend. De conclusie van G. Maryama en H. Walberg, dat hun LISREL-analyse heeft uitgewezen dat elk van de negen onafhankelijke variabelen als determinanten van studieprestaties in het toekomstig onderzoek zullen moeten worden opgenomen, is niet zeer veelzeggend. De ad hoc interpretatie van J. Dronkers en E. Diekerhof, dat hun gevonden effect van regio-participatie op het bereikte onderwijsniveau wel eens zou kunnen worden verklaard door de gelegenheidsstructuur, de bevolkingssamenstelling en het cultureel klimaat van de re-

gio, is uitermate tentatief. Ook bij de andere auteurs blijkt dat met het theoretisch doordenken van hun onderzoeksthema slechts een pover begin is gemaakt. Dat zij dit zelf vinden wordt geïllustreerd door de volgende citaten: 'Some conclusions can be drawn, but it cautiously (p. 127). The results of our research are of course very tentative (p. 144). These suggestions . . . imply that future efforts . . . must investigate other individual and institutional level variables not included in this study (p. 167).'

Een uitzondering op het bovenstaande is de allerlaatste studie van P. van der Kley. De redenering in zijn onderzoek is dat het proces van identiteitsvorming bij leerlingen een belangrijke rol speelt in het leerproces, namelijk afhankelijk van hun intelligentie, en dat de interacties met de leraar hiervoor een verklaring bieden. Er wordt aangesloten bij de labelings theorie. Aan leerlingen wordt in het begin van het schooljaar een plaats in de klas toegekend op basis van de toegeschreven schoolidentiteit (labeling) en dit heeft gevolgen voor de wijze waarop ze in het interactieproces betrokken geraken (stigmatisatie). Metingen aan het begin en het einde van het schooljaar laten tot dit proces te beoordelen.

De reden waarom deze laatste studie een uitzondering is op de theoretische armoede van de bijdragen heeft te maken met de aard van de verzamelde gegevens. In bijna alle onderzoeken is immers gebruik gemaakt van grote nationale surveys, waarin cohortes van leerlingen uit een groot aantal scholen zijn opgenomen. Meestal betreft het ook data die door nationale statistische bureaus zijn verzameld en waarop secundaire analyses zijn uitgevoerd. Dit heeft als voordeel dat de statistische aantallen groot genoeg zijn om een multi-niveau-analyse überhaupt te kunnen uitvoeren. Het nadeel is echter dat de interactieprocessen die achter de macro-gegevens schuilgaan niet meer kunnen worden achterhaald. In de studie van P. van der Kley daar entegen zijn video-opnames gemaakt van de

interactieproces tussen leraar en leerlingen in het klaslokaal zelf. Het voordeel daarvan is dat deze interacties op de voet kunnen worden gevolgd en beredeneerd. Een nadeel is dat het geldigheidsveld van zo'n studie beperkt blijft tot een klein domein en dat over de landelijke statistische situatie niets kan worden gezegd. Dit is het drama van multi-niveau-onderzoek.

J.J.A. Tacq

Ben Emans, Interviewen, theorie, praktijk en training, Groningen: Wolters-Noordhoff, 1985, 201 p.

Emans' boek is als een paralleluitgave te beschouwen van Van de Sande's *Gedragsobservatie* (besproken in M & M 1985, 3, pp. 310-311). In de eerste 35 pp. komt een reeks kenmerken van interviews aan de orde: objectiviteit, aan- of afwezigheid van derden, anonimiteit, telefonisch interviewen etc. Het grootste deel van het boek is vervolgens gewijd aan een gedetailleerde maar heldere analyse van het interviewproces, met veel voorbeelden van foute en goede oplossingen, en, prettige verrassing, veel intelligente vragen aan de lezer onder de noemer van 'discussiestof'. Hierdoor wordt men voortdurend tot nadenken gedwongen; een element dat ontbreekt in de vaak slaapverwekkende opsommingen van musts en musts-not die men in veel teksten over dit onderwerp aantreft. Een vondst zijn de opgaven die betrekking hebben op het kritisch analyseren van televisie-interviews en dergelijke (p. 63).

Ook wordt aandacht besteed aan vragenlijstconstructie; terecht wordt het accent gelegd op de vele fasen die voorafgaan aan de eigenlijke vragenlijst-cum-instructie. In het laatste hoofdstuk gaat Emans in op trainingsprocedures voor interviews: vooral rollenspelen en praktijkoefeningen. In bijlagen zijn schriftelijke oefeningen bij elk hoofdstuk, programma's voor rollenspelen en oefen-interview-schema's opgenomen.

Het is een zeer welkom boek, doordat in

een overzichtelijk formaat veel nuttige informatie wordt gekoppeld aan gemakkelijk te realiseren praktische oefeningen. De tekst is gebaseerd op een practicum voor eerstejaars-psychologiestudenten in Groningen, waarvan de kern gevormd wordt door 6 bijeenkomsten (elk 4 uur) van negen deelnemers. De totale tijdsinvestering per deelnemer is ongeveer 60 uur. Voor elke sociologiestudent zou een dergelijk opleidingselement een must moeten zijn; gezien de kleine studentenaantallen kunnen dergelijke practica bovendien met niet al te veel investering in menskracht gerealiseerd worden. Voor zover ik kan overzien vormt Emans' boek in het Nederlandse taalgebied daarbij de meest doordachte en vooral tot kritisch denken stimulerende handleiding.

P.G. Swanborn

L. Laeyendecker en O. Schreuder (red.), Religie en politiek. Verkenning op een spanningsveld. Kok Agora, Kampen, 1985, 230 p.

Deze bundel bevat een aantal godsdienstsociologische bijdragen over de relatie tussen religie en politiek, geschreven door een aantal landelijk samenwerkende onderzoekers. De meeste bijdragen werden op de NSAV-studieconferentie *Religie en Macht* van 1983 voor het eerst gepresenteerd. Er is een verschuiving opgetreden in de competenties van zowel politiek als religie, waarbij niet langer duidelijk is op welke terreinen van het maatschappelijke (politieke) en individuele (religieus-ethische) leven zij ieder hun invloed kunnen doen gelden. Zowel de religieuze als de politieke sfeer baseren zich op centrale waardenoriëntaties van uiteenlopende aard, die alle richtlijnen vormen voor de inrichting van het maatschappelijke leven. Op het vlak van de waarden en de concretisering ervan in alledaagse gedragsnormen manifesteren zich soms conflicten tussen politieke en religieuze belangen en legitimeringen. Deze machtsstrijd tussen politiek en religie, maar ook tussen staat en kerk is vanouds aanwezig, maar krijgt in elke

historische en maatschappelijke constellatie een eigen gezicht, meestal in termen van een omzichtig compromis. Onder invloed van recente maatschappelijke veranderingen is de relatie tussen religie en politiek zich ingrijpend aan het wijzigen, waardoor ook de sociaal-wetenschappelijke interesse voor deze gecompliceerde relatie is toegenomen. Deze wijzigingen liggen onder meer verval in de verzwakking van de legitimiteit van het politieke maar ook van het kerkelijke gezag, het laatste mede door de sterk voortgeschreden ontzuiling, en in het voortschrijdende individualiseringsproces in onze samenleving, zich uitend in democratisering, inspraak, emancipatie, gezagskritisering en andere vormen van wat wel onder de brede noemer van de modernisering wordt samengevat. Bovendien verliezen godsdienst en kerk door de secularisering steeds meer terrein en neemt de politieke bemoeienis met het dagelijks leven toe (bureaucratisering van alle relaties tussen overheid en burger, maar ook wetgeving rond morele kwesties als abortus en euthanasie), tot en met de zgn. fundamentele levensvragen die voorheen uitsluitend tot het domein van de religie behoorden. Het is dit verschuivende spanningsveld tussen religie en politiek waarvan enkele aspecten aan een sociologische analyse worden onderworpen.

Schreuder beschouwt de vraag in hoeverre de godsdienst zich autonoom ten opzichte van de politiek kan opstellen of zich toch als ideologie manifesteert ter ondersteuning van politieke regimes. Dit blijkt een gecompliceerde vraag met vele concrete antwoordmogelijkheden, afhankelijk van het politieke ethos van de betreffende religie en de specifieke historische condities waarin dit ethos gestalte kreeg of kon krijgen.

Duffheus en Felling tonen met behulp van een netwerkanalyse de structurele veranderingen in de R.K. politieke partij als gevolg van het ontzuilingsproces, waardoor kerk en (r.k.) politiek losser van elkaar kwamen te staan.

Peters toont door middel van empirisch onderzoek aan, dat de religieuze factor – in te-

genstelling tot de wijdverbreide opvatting over de breuk tussen persoonlijk geloof en politieke voorkeur – nog steeds een invloedrijke variabele blijkt te zijn met betrekking tot de politieke keuze.

Dekker onderzoekt de relatie tussen de kerken en de vredesbeweging, waarbij hij vooral let op de wijze waarop de kerken hun invloed in de samenleving en de politiek (kunnen) doen gelden.

De bijdragen van *Laeyendecker en Ter Borg* handelen over zgn. publieke godsdienst, in de samenleving werkende religieuze schema's, zonder binding aan confessie of kerk, waarmee een natie haar heden, verleden en toekomst interpreteert om een nationaal groepsbesef te stimuleren. Publieke godsdienst vormt wellicht een gemeenschappelijke grond als basis voor politieke integratie als alternatief voor het verzuilde patroon in Nederland.

Schreuder sluit de bundel af met een beschouwing over de zgn. moderniseringstheorie, waarbij hij aandacht besteedt aan de relatie tussen religie en nationaal bewustzijn, de geschiedenis en actualiteit van de religie en haar huidige, meer indirecte, culturele en individueel motivationele werking in de moderne samenleving.

De bundel is van beperkte opzet, maar geeft toch empirisch zicht op enkele aspecten van de relatie tussen religie en politiek, waaruit blijkt, dat de in het moderniseringsdenken gekoesterde mythe van de ondergang van de traditionele godsdienst van kritische vragen kan worden voorzien op grond van sociologische doordenking en empirisch onderzoek. Een interessant boek voor sociale wetenschappers, theologen en niet in de laatste plaats voor politici.

Henri W.A. Hilhorst

Dobbelaere, K., L. Voyé, J. Billiet en J. Remy (red.); *België en zijn goden. Kerken, religieuze groeperingen en lekenbewegingen*. Cabay, Leuven, 1985 (i.s.m. *Tijdschrift voor Sociologie, Antwerpen*). (503 pp.; fl. 55,- /850 BF)

Dit lijvige boekwerk met zijn enigszins vreemd aandoende titel herbergt een groot aantal godsdienstsociologische bijdragen van Belgische sociale wetenschappers over de vraag: Hoe krijgt het verschijnsel 'religie' maatschappelijk gestalte in België? België kent een godsdienstige situatie die wordt gekenmerkt door een dominant rooms-katholicisme, en de geïmprementeerde bijdragen handelen dan ook grotendeels over deze godsdienst in zijn maatschappelijke en historische context. Maar om de religieuze kaart van België te completeren wordt er tevens aandacht besteed aan de andere godsdiensten, alsmede aan het verschijnsel van de sekten en nieuwe religieuze bewegingen. Het boekwerk is geredigeerd door vier hoogleraren in de (godsdienst)-sociologie, in goed-Belgische traditie door twee van de Katholieke Universiteit te Leuven en twee van de Université Catholique de Louvain, en het bestaat uit vier delen: Godsdienst en moderniteit, Catholicisme en politiek, Recente ontwikkelingen in de katholieke kerk, Niet-katholieke godsdiensten en sekten.

Het dominante catholicisme in België heeft zich sterk maatschappelijk georganiseerd door eigen politieke en wetenschappelijke instellingen te ontwikkelen als antwoord op de in de negentiende eeuw sterk opkomende bewegingen, die een 'gelaïciseerde' staat en samenleving nastreefden (zoals het vrijzinnig liberalisme en het socialisme). Hierbij wordt de 'vrijzinnigheid' voor het voetlicht gebracht in termen van de niet-gelovigen, vrijdenkers, de vrijmetselaars, het humanisme en gelijkgerichte lekenbewegingen. In het kader van de relatie kerk en staat besteden diverse bijdragen aandacht aan de relatie tussen kerk en politiek, een relatie die recent aan verandering onderhevig is door het sterk toegenomen poli-

tiek pluralisme onder de katholieken. De katholieke zuil in België is sterk veranderd: van een politieke r.k. zuil is nauwelijks meer sprake, omdat de christelijke politieke partijen na 1980 hun greep op de katholieke kiezers grotendeels hebben verloren. Maar tegelijkertijd lijken de katholieken buiten het strikt religieuze nog veel gemeenschappelijk te hebben en eigen antwoorden te ontwikkelen op tal van maatschappelijke problemen zoals arbeidsvraagstukken, vrouwenemancipatie, buitenlandse werknemers, met name ten opzichte van de socialistische zuil. Men spreekt in dit verband wel van de zgn. sociaal-culturele christenheid. Ook ontwikkelen zich nieuwe vormen van christelijk sociaal-politiek engagement, getuige bijv. Christenen voor het socialisme en de vredesbeweging.

Weer andere bijdragen zijn gewijd aan de recente veranderingen van het kerkelijk leven: veranderingen in het personeelsbestand (het roepingenvraagstuk) en de kerkelijke structuren (het ontstaan van diocesane priesterraden en pastorale raden), maar ook veranderingen in individuele geloofsopvattingen en de geloofspraktijk. Naast afnemende traditionele kerkelijkheid en gelovigheid constateert men in België toch ook vormen van religieuze vitaliteit en vernieuwing, o.a. in de opkomst van de Katholieke Charismatische Beweging en de groeiende deelname aan bedevaarten. Specifieke aandacht wordt besteed aan de veranderde waardenoriëntaties en de hedendaagse religiositeit van de jongeren. Diverse veranderingen markeren slechts de groeiende secularisatie van de Belgische leefwereld. Van de godsdienstige minderheden worden het protestantisme (totaal geschat tussen 50.000 en 100.000 mensen) en het jodisme (totaal 35.000 mensen) naar voren gebracht, maar ook de groeiende invloed van de Islam, met name door de arbeidersimmigratie uit Islamitische landen (plm. 200.000 mensen), wordt behandeld. Daarnaast komt een aantal sekten en nieuwe religieuze bewegingen aan de orde. Alhoewel bij de laatste soms slechts enkele honderden personen betrokken zijn, gaat het in feite om een oud ver-

schijnsel dat zich steeds opnieuw in andere vormen voordoet. Sekten en nieuwe religieuze bewegingen hebben in België maar een matig succes, de Jehova's Getuigen (plm. 20.000 mensen) uitgezonderd.

De aandacht die in dit boek wordt besteed aan de niet-katholieke godsdiensten en de sekten is in verhouding gering. Dat komt niet omdat deze van ondergeschikt belang zouden zijn, maar veeleer omdat het (godsdienst-)sociologisch onderzoek hiernaar schaars is en pas recent in België op gang is gekomen. In feite geeft dit boek tegelijkertijd een overzicht van het godsdienstsociologisch onderzoek in België en van de daarin onderzochte onderwerpen en gebruikte theorieën en onderzoeksmethoden. Het geheel wordt afgesloten met een samenvattende beschouwing, waarin de huidige godsdienstige situatie en de veranderingen daarin nogmaals synthetisch naar voren worden gebracht. Hoewel België vanouds een land is met een monolithische godsdienstige structuur, toont ook hier de secularisatie haar sporen: een bepaalde historische vorm van het katholicisme lijkt in ontbinding te zijn, terwijl een andere vorm nog niet is uitgekristalliseerd. Niet alle religieuze veranderingen in relatie tot de veranderingen in de totale maatschappelijke context zijn tot op heden genoegzaam sociologisch onderzocht, ook niet in dit boek, maar het geeft toch een uiterst informatief en sociologisch interessant totaaloverzicht van de huidige godsdienstige situatie in België. Mij is geen ander overzichtswerk bekend waarin zoveel onderzoeksgegevens over de totale godsdienstige situatie in één land bijeen zijn gebracht. In die zin is *België en zijn goden* een standaardwerk. Van alle bijdragen (18 hoofdstukken) wordt een samenvatting gegeven in het Frans en het Engels en ook is een auteursregister opgenomen. Een boek over de godsdienst in België, waarin tegelijkertijd de huidige stand van zaken in de Vlaamse en Waalse godsdienstsociologie wordt getaleerd.

Henri W.A. Hilhorst

P. Kloos, Antropologie als wetenschap. Coutinho, Muiderberg 1984.

De culturele antropologie heeft lang behoord tot die gelukkige wetenschappen waarin weinig werd gesproken over grondslagenproblemen. Sinds enige jaren is hierin echter verandering gekomen. Met het schrijven van een speciaal op de antropologie gerichte inleiding tot de wetenschapsfilosofie heeft Kloos getracht deze discussies voor de niet-ingewijden toegankelijk te maken.

In amper tweehonderd bladzijden passeren diverse onderwerpen uit de wetenschapsfilosofie de revue. Daaronder zijn traditionele thema's, zoals het belang van objectiviteit en waardevrijheid, de verhouding van begrippen tot de werkelijkheid, de afbakening tussen wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke uitspraken, de structuur van verklaringen, de empirische cyclus, het inductieprobleem, het falsificatiebeginsel, etcetera. Maar ook meer recente inzichten krijgen de nodige aandacht. In deze opvattingen, zeg het standaardbeeld van wetenschap volgens Popper, Kuhn en Lakatos, valt de nadruk op complexere gehele van theoretische assumpties. Overdreven gesteld: niet langer afzonderlijke hypothesen maar onderzoeksprogramma's zijn de eenheid van analyse geworden. Tegelijkertijd is de belangstelling voor de evolutie van de wetenschappelijke kennis toegenomen. Een ander ding ging tevens gepaard met een herwaardering van metafysica.

Kloos illustreert zijn betoog voortdurend met voorbeelden ontleend aan de antropologie. Dit is de sterkste kant van het boek. De praktijkvoorbeelden uit de antropologie geven het boek van Kloos bestaansrecht naast de vele andere, reeds eerder in het Nederland verschenen inleidingen tot de wetenschapsfilosofie. Ik zou het vlot geschreven boek dat ook in de belangstelling van de antropologisch geïnteresseerde lezer kunnen aanbevelen, ware het niet dat er in het boek nog andere zaken staan.

Misschien heeft Kloos een te vlot geschreven boek willen schrijven. Reeds op de eerste

pagina's roept de schrijver een crisis uit over de antropologie. Deze dramatische inzet doet veel verwachten, maar in de rest van het boek slaagt de auteur er evenwel bij lange na niet in om het bestaan van een crisis aan te tonen. Hij geeft bijvoorbeeld niet aan welke onderzoeksprogramma's stagneren en op welke punten. Het boek lijkt daardoor op een detective zonder plot.

Had de schrijver iets extra's willen doen zonder moeizame reconstructie-arbeid te moeten verrichten, dan was het wel aardig geweest indien hij wat gezegd had over de plaats van de antropologie te midden van de andere sociale wetenschappen. Mag het dan zo zijn dat er in algemeen wetenschapsfilosofisch opzicht geen onderscheid bestaat tussen de diverse sociale wetenschappen, de voornaamste inhoudelijke problemen en de concrete werkwijze van de verschillende sociale wetenschappen lopen danig uiteen. De klassieke problemen van de antropologie hebben mijns inziens vooral te maken met religie, zingeving, ritueel en legitimering. Of iets ruimer gesteld: de antropologie handelt over de rol die primordiale sentimenten spelen in het leven van de mensen, sentimenten op grond van bloedverwantschap, ras, taal, woonplaats en religie. Deze grote interesse voor 'de symbolische werkelijkheid' heeft bijzondere consequenties voor de te gebruiken onderzoeksmethoden. Vandaar bijvoorbeeld dat vormen van interpretatie een meer prominente plaats innemen in het onderzoeksrepertoire van de antropoloog dan in dat van de socioloog. Vermoedelijk wordt om dezelfde reden in de antropologie een veelvuldiger en veelsoortiger gebruik gemaakt van case-studies.

Terug naar de inleiding van Kloos. Het gebruik van dit boek als inleiding tot de wetenschapsfilosofie voor antropologen wordt bemoeilijkt doordat er noch een personen-, noch een zakenregister is opgenomen is.

H.D. Flap

E.E. Bolhuis en J.D. van der Ploeg, Boerenarbeid en stijlen van landbouwbeoefening. Een socio-economisch onderzoek naar de effecten van incorporatie en institutionalisering op agrarische ontwikkelingspatronen in Italië en Peru. Leiden. Proefschrift, Rijksuniversiteit, ook verschenen in Leiden Development Studies 8, 1985, 510 p., f 35, -.

Wie boert beter: de marktgerichte ondernemer of de bedrijfsgerichte vakman? Volgens Bolhuis en Van der Ploeg maakt het niet veel uit, zolang men de analyse maar beperkt tot één aspect: bedrijfsinkomen. Maar er is een wereld van verschil hoe die twee boeren dat inkomen realiseren.

Marktgerichte boeren zijn uit op een snel rendement van hun investering en verschillen in hun opvattingen niet veel van ondernemers in andere bedrijfstakken of van de economen die hun gedrag bestuderen. Zij volgen een logica die algemeen geldig is voor hen die geïncorporeerd of opgenomen zijn in de moderne instellingen rond markt en staat.

De vaklui pakken het anders aan. Zij investeren ook, maar het oogmerk is anders. Zij wensen het 'mooie bedrijf' waarin hoge rendementen per eenheid vee of per eenheid grond worden behaald. Zij richten zich op kwaliteit en zijn bereid daar veel tijd in te steken. Hun logica is volstrekt verschillend van hun marktgerichte collega's en is gericht op handhaving van het boerenbedrijf onder de specifieke ecologische- en economische omstandigheden die van belang zijn. Zij hechten aan een 'kunst van het plaatselijke', een term van de Franse socioloog Mendras.

De auteurs werken deze twee logica's uit in de vorm van rationaliteiten of 'calculi'. Zij sluiten aan bij Mannheims onderscheid tussen formele- en substantiële rationaliteit en geven aan dat de moderne landbouw vanuit dit duale perspectief gezien kan worden. Waar de bestaande economie een model ontwikkelde vanuit de formele rationaliteit, pleiten zij voor een gelijkwaardige aanpak van andere rationaliteiten. En waar de bestaande sociologie van het platteland een beperkte

'aanvulling' gaf op dit model, geven ze aan hoe een fundamentele omzetting in de bestaande zienswijzen nodig is.

Op grond van een allemachtig frisse onderzoeksaanpak komen de onderzoekers tot een verwerping van de bestaande paradigma's in economie en sociologie. Het boek treedt weinig bestaande paden, maar baant wegen waar tot nog toe woestgronden waren. Enkele voorbeelden. Economie en sociologie van de landbouw worden beide bekritiseerd, niet de een vanuit de ander. Een nieuw model wordt gekozen, vanuit klassieke aanpakken zoals de gemelde van Mannheim. Het werk van Marx dient tot grondslag voor het centrale begrip 'boerenarbeid'; dat van Kautsky en Lenin voor een analyse van de bekende 'Agrarfrage'. Maar wie op een nieuwe marxistische aanpak staat te wachten, komt bedrogen uit. De gebruikelijke schemata van produktiewijzen, produktieverhoudingen en klassenstrijd worden nauwelijks gebruikt. Minder modellen; meer kijk op de werkelijkheid. Verhouding maakt plaats voor stijl; klasse voor stand.

Die werkelijkheid van Bolhuis en Van der Ploeg is veelvoudig. Van Noord-Italië tot Zuid-Peru, van grote kapitalistische ondernemingen tot kleine bedrijven, van boeren die vlak onder de bergtoppen werken tot hun collega's in de vlakten. En telkens hetzelfde beeld: sommige boeren kiezen voor een marktgerichte optie en extensiveren, andere kiezen voor intensivering. Kennelijk staan beide opties open voor de boeren; de wetenschappers zagen dit alleen niet. Daardoor ontstond een enge wetenschappelijke opvatting over 'goed boeren' die weer doorgegeven werd aan de voorlichtingsdiensten.

Maar ook in andere opzichten is het boek verfrissend. Het standaardmodel van probleemstelling-enquête-resultaten is losgelaten. De auteurs hebben, waar mogelijk, gebruik gemaakt van bestaand materiaal en zijn daarop ingegaan. In een aantal gevallen werden boekhoudingen over een periode van 10 jaar doorgewerkt. De conclusies werden geverifieerd door zowel gestructureerde als diepte-

interviews of via analyses op bestaande enquêtes. Resultaten worden gepresenteerd in de vorm van pad-analyses maar evenzeer door uitspraken van boeren. Het benige van de economische aanpak wordt gecomplementeerd met 't vlezig van een sociologische analyse. Het tekort van de sociologie wordt aangevuld door betrouwbare bedrijfseconomische gegevens.

Slechts waar nodig deden de auteurs extra onderzoek. Overal ter wereld bestaan nu immers datasets; hun omvang is echter omgekeerd evenredig aan het aantal secundaire analyses dat erop wordt uitgevoerd. Door Van der Ploeg & Bolhuis' analyses wordt het werk van Italiaanse en Peruaanse auteurs voor ons toegankelijk gemaakt. Ingenieus gebruik van dat materiaal toont aan, dat uit bestaand materiaal hun stellingen bewezen kunnen worden.

Zwakheden zijn er natuurlijk, maar ze wegen niet op tegen de verdiensten. Laat ik een paar kritiekpunten noemen. De keerzijde van het heldere onderscheid tussen marktgerichte ondernemers die extensiveren en de intensiverende vaklui, is een zekere eenzijdigheid. De lezer zou graag meer rationaliteiten zien. Hoewel er aanzetten worden gegeven, blijft het aantal uitgewerkte 'stijlen van landbouwbeoefening' beperkt tot twee. In een pil van 500 bladzijden was er ruimte voor meer geweest.

Deze omvang van het boek en de herhaling van het argument, maakt het minder aantrekkelijk voor ondernemende leken om het te lezen; het is kennelijk geschreven voor vaklui. Maar voor hen zijn de tabellen niet alle even duidelijk en worden de gebruikte analysemethoden onvoldoende aangegeven. In een boek dat een doorbraak betekent in de sociale landbouwwetenschappen is dit een manco. Registers van tabellen, onderwerpen en auteurs ontbreken. Vragenlijsten zijn niet in een bijlage opgenomen. Ook vond ik het jammer dat auteurs die nogal wat kritiek hebben op het bestaande landbouwbeleid, weinig aanbevelingen doen.

Maar laten we wel wezen, het is een stimule-

rend werk. Vindt u de plattelandsociologie saai? Bent u het met Hofstee eens dat de agrarische sociologie een generatie geleden begraven werd? Meent u dat Wageningen wat ver van uw sociologische sponde staat? Neem dan de moeite en lees de conclusie van het proefschrift. Smaakt het naar meer, dan raad ik u aan het boek te kopen. De sociologie van de landbouw is een springlevend vak; Van der Ploeg en Bolhuis hebben de zaak flink geschud, een frisse wind laten waaien en daarmee kaf van koren gescheiden. Een Leids proefschrift dat in Wageningen (en elders) met rode oren gelezen kan worden.

Louk Box

Elisabeth den Otter, Music and Dance of Indians and Mestizos in an Andean Valley of Peru. Uitgeverij Eburon, Delft, 1985, 366 p.

In Europa is de Andijnse volksmuziek vooral populair geworden door gepolijste 'Flute Indienne' uitvoeringen, waarbij melancholie en droefheid werden aangezet met uitbundige quena- en harpsolo's. Latijnsamerikaanse ballingen gebruikten, gehuld in poncho en ritmisch begeleid door bombo en charango, de Andijnse muziek als toonzetting voor hun politieke ideeën. De oorspronkelijke regionale folklore werd min of meer terzijde gelaten voor lokaal gebruik en bereikte de laatste jaren, sinds de massale migrantenstroom van de Indiaanse regio's naar de urbane agglomeraties, de status van cultureel patrimonium voor sloppenwijkbewoners en leden van de linkse intelligentsia. De studie van Den Otter wil recht doen aan tekst en muziek, musici en festivals in de Callejon de Huaylas, Peru's belangrijkste muzikale regio. Ze beschrijft dans en muziek, instrumenten en uitvoerders, liederen en ceremonies met veel liefde voor detail. Wie meer wil weten over ritmiek en compositie, vormgeving en structuur, melodie en begeleiding van de Peruaanse *huayno*, kan bij deze autrice te rade gaan.

Dat ik dit boek aanbeveel heeft ook te ma-

ken met het feit dat ik een liefhebber ben van muziek uit Ancash, het departement waarvan de Callejon de Huaylas een deel vormt. Ik was benieuwd naar de inhoud en een eerste lezing van de tekst gaf me voldoende aanleiding, het verzoek tot recenseren aan te nemen. De taak van een recensent is echter ook, een gewogen oordeel te geven over pretenties en prestaties. Mijn oordeel is tweeledig: positief waar het de descriptie betreft, negatief waar het de interpretatie aangaat. Zo wordt de paragraaf over de probleemstelling besloten met de volzinnen: 'The present work is influenced by structuralism and semiotics: music and dance are considered means of nonverbal communication, and song a specific type of communication. Moreover, their meaning is context-bound, and can only be understood by a person belonging to the specific culture or by someone who is familiar with the culture in question. Based on the preceding theoretical framework, fieldwork was carried out in the Callejon de Huaylas' (p. 20). Ik voelde me nog al ongemakkelijk bij de maatschappelijke interpretatie van de *huayno*-teksten, het kernpunt van hoofdstuk II. Fatalisme, onzekerheid, machteloosheid enz. overheersen in de teksten. De schrijfster brengt daarop het onderwerp 'popular songs (. . .) as an expression of peasant ideology' (p. 140) onder onze aandacht. Na enkele pagina's citaten concludeert ze dat 'Huaynos (. . .) are an expression of peasant ideology, a way of reacting to reality, by looking back at the ideal past, reflecting on the difficult present, or trying to forget about the future (. . .) The popularity of the huayno confirms (the) thesis that a culture's favored song style reflects and reinforces the kind of behavior essential to its main subsistence efforts and to its central and controlling social institutions' (p. 155).

Zelfs de protest-*huaynos*, suggereert Den Otter, zijn fatalistisch. Ter harer informatie voeg ik hier de fuga's in van *huaynos* die ik bij onderzoek in de regio even ten zuiden van Ancash in 1971 en 1972 noteerde:

'En vez de tener guitarra
Tuviera metralladora
Entonces le ametrallara
Al más valiente de todos
(auteur: Rodante Cerreño)

'Ni el viento, ni la lluvia
Ni el sueño, ni el canzancio,
No hay sufrir que detenga
La decision del Obrero'
(auteur: El proletario de la Oroya)

'Als ik in plaats van een gitaar
Een mitrailleur zou hebben,
Schoot ik de dapperste van allen
(de politietroepen) aan stukken'.

IJzige wind, noch regen,
Slaap noch vermoeidheid:
Er is geen pijn die de wil
Van de arbeider breken zal'

Daarnaast pleit er meer tegen de these dat volksliedjes een directe reflectie zijn van ideologie en overlevingsgedrag. De folklore in Ayacucho behoort tot de meest melancholieke en melodieuze van het Peruaanse bergland. Toch voert Sendero Luminoso daar een van de meest verbeten en verbitterde guerilla's die het continent ooit kende. Cotler vond bij enquête-onderzoek in Zuid-Peru tijdens de jaren zestig dat bijna alle Indiaanse boeren fatalistisch, machteloos en onzeker waren. Enkele jaren later hadden diezelfde boeren hun landheer met geweren uit de dorpjes gejaagd.

Wat detail-kritiek van een geïnteresseerde leek: de vertaling van 'cuando uno escucha la música, se pone sentimental o alegre' in 'when one listens to music, one becomes sentimental or gay' (p. 193) wringt wat. Ook de interviews met de belangrijkste zangers van de Ancashina folklore, La Princesa de Yungay, El Gorrion Andino, La Pastorita Huaracina (p. 291-297), maken de indruk, gelardeerd te zijn met de flapteksten van hun LP's. De paragraaf over Peruaanse cultuurpolitiek bevat indrukken uit de losse hand, die je tijdens een weekje Lima kan verzamelen.

Ondanks de wat kritische commentaren hoop ik dat deze studie over Ancashina volksmuziek de geïnteresseerde lezers evenzeer zal boeien als het mij deed.

Dirk Kruijff

M.A.P. Bovens en W.J. Witteveen, red., Het schip van staat, Beschouwingen over recht, staat en sturing. W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle, 1985, 304 p., f 45, -

Tot voor kort stonden de begrippen recht, staat en sturing voor de meesten van ons in logisch verband tot elkaar. De staat was een rechtsstaat, zij was ervoor om de maatschappij te sturen en zij deed dat binnen het recht en met behulp van wettelijke instrumenten. De wet zelf was een bestuurlijk instrument. In toenemende mate zijn wij gaan twijfelen aan de mate waarin de begrippen recht, staat en sturing, in de praktijk met elkaar worden verbonden. Deze bundel laat goed zien welke problemen aan recht, staat en sturing zijn verbonden en wat de stand van de discussie ter zake is op dit moment in Nederland. De problemen zijn levensgroot, de discussie beweegt zich niet altijd op hoog niveau, terwijl sommige belangrijke vraagstukken nauwelijks aan de orde komen.

De bundel wordt ons gepresenteerd als discussiestuk voor een conferentie over sturing van de samenleving, die inmiddels heeft plaatsgevonden. Zij bevat opstellen van auteurs voor wie de voornaamste werkgever de Leidse universiteit is. Zij zijn geschreven in het kader van een informele studiegroep waarin betrokkenen vrijuit hun ervaringen en inzichten konden uitwisselen. Uit het feit dat de samenstellers van de bundel gezorgd hebben voor een zeer fraai verzorgde uitgave, mogen wij afleiden dat men een groter publiek heeft willen bereiken dan dat wat de conferentie heeft kunnen bijwonen. Met betrekking tot sommige bijdragen is dit volkomen terecht, andere zouden bij een meer zorgvuldige selectie te licht zijn bevonden. Het ge-

heel levert alleszins voldoende stof tot overweging.

Het boek valt in drie delen uiteen. Het eerste deel bevat bijdragen die de achtergronden van de sturingsproblematiek behandelen. Daarin valt de bijdrage van Van Gunsteren op die het leervermogen van de overheid tot onderwerp heeft. Meer dan tot nu toe gebruikelijk benadrukt Van Gunsteren dat de overheid niet zonder meer met andere organisaties kan worden vergeleken. Hij stelt dat wij niet vreemd moeten opkijken als de overheid vaak faalt bij de behartiging van zijn taken, want die overheid verkeert nu eenmaal in een uniek moeilijke positie. Desalniettemin kan de overheid meer en beter presteren door meer aandacht te schenken aan leerprocessen zoals die in zijn bijdrage nader worden omschreven. Die leerprocessen moeten volgens Van Gunsteren leiden tot het vinden van het onder omstandigheden vanuit gerechtigheids oogpunt best haalbare. Daarmee noemt de auteur wat mij betreft inderdaad de kern van de politiek, maar hij laat het verder bij die opmerking.

Het slot van het betoog van Van Gunsteren vormt in het tweede deel enigszins het startpunt van een bijdrage van Schuyt. Dit tweede deel is geheel gewijd aan de beperkingen en mogelijkheden van het recht bij overheidsinterventie in de maatschappij. Schuyt opent een felle en zeer goed onderbouwde aanval op een instrumentalistische benadering van het recht. Het gaat toch uiteindelijk om gerechtigheid. Jammer genoeg geeft Schuyt slechts aan dat gerechtigheid grenzen stelt aan sturing. De opvatting dat de staat juist met zijn beleid gerechtigheid moet realiseren, en hoe dat kan, wordt nauwelijks behandeld, ook niet bij de andere auteurs.

Het derde deel bevat overigens wel een aantal bijdragen die betrekking hebben op de wijze waarop het overheidsbeleid is georganiseerd en de grenzen en mogelijkheden die hieruit voortvloeien voor de vorming van het beleid. De bijdragen behandelen echter de Staat als een ding in zich, zonder de door Van Gunsteren aangegeven doelstelling van de

staat in de beschouwing te betrekken. Desalniettemin leveren sommige van deze bijdragen aardige stimulansen tot verdere discussie. Met name de bijdrage van Andeweg is de moeite waard. Na een beschouwing over de alsmaar groeiende omvang van het 'middle management' stelt hij dat een belangrijk deel van een bestuurlijke problematiek in Nederland thans ligt in het feit, dat dit 'middle management' minder een schakel dan een scherm vormt tussen de top van de ambtelijke hiërarchie enerzijds, en de uitvoerende afdelingen anderzijds. Vooral in een tijd waarin velen menen dat vraagstukken kunnen worden opgelost door meer 'middle management' in te huren, is dit een intrigerende stelling. Kennelijk is het leervermogen van de overheid niet versterkt, integendeel, door het inhuren van knappe beleidsambtenaren. Deze vorm van 'cerebralisering' van de overheid past kennelijk niet in het betoog dat Van Gunsteren eerder in het boek had gehouden. Zo zijn er wel meer prikkelende stellingen in het hele boek te vinden, en dat maakt de voor naamste waarde ervan uit. Rijp en groen staat door elkaar, hetgeen in ieder geval tot resultaat heeft dat de lezer wordt uitgedaagd om ook eens op een andere manier na te denken over de problemen waarover hij tot nu toe eenzijdig of zelfs helemaal niet heeft nagedacht.

Herman J. Aquina

aw zaal

Manfred Niessen, Jules Peschar & Chantal Kourilsky (eds.), International Comparative Research; Social Structures and Public Institutions in Eastern and Western Europe. Pergamon, Oxford, 1984, 167 p.

Dit boek geeft een blik in de keuken van het internationaal vergelijkend onderzoek. Het bevat een aantal papers, oorspronkelijk geschreven voor een seminar dat in 1981 (!) werd georganiseerd door het European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences, beter bekend als het

'Vienna Centre'. Zoals zoveel activiteiten van het Vienna Centre, was dit seminar bedoeld om onderzoekers uit Oost- en West-Europa van elkaars werk kennis te laten nemen en om op basis daarvan internationale – of beter trans-nationale – vergelijkingen te maken. De deelnemers, en ook de auteurs van de diverse hoofdstukken, zijn uit twee geheel verschillende velden van vergelijkend onderzoek afkomstig: uit het langzamerhand zeer klassieke stratificatie-onderzoek en uit het veel jongere onderzoek van het openbaar bestuur. De organisatoren hadden gehoopt onderzoeksresultaten uit deze beide velden met elkaar in verband te brengen, doch uit de bundel blijkt dat die hoop toch eigenlijk niet in vervulling is gegaan.

De bundel valt dan ook zeer duidelijk uiteen in twee delen, die ieder op zichzelf stellig informatief zijn, zij het misschien om andere redenen dan de redacteurs beoogden. Lezers die nu eens werkelijk willen weten op welke punten een vergelijking met andere samenlevingen het inzicht in een bepaalde samenleving kan verdiepen, zullen zich toch enigszins teleurgesteld voelen. Of het moest zijn dat zij zich laten verrassen door conclusies als: samenlevingen die een snelle industrialisatie doormaken, spreiden ook een hoge sociale mobiliteit ten toon, zij het niet steeds op dezelfde wijze (p. 97); of: de schoolkeuze wordt in Oost en West sterk beïnvloed door het sociale milieu (p. 36). Aardiger is misschien de conclusie dat de correlatie tussen het hoogst bereikte onderwijsniveau en het prestige van het daarna uitgeoefende beroep aanzienlijk sterker is in Polen dan in Westerse landen als Finland en de Verenigde Staten (p. 29). Dit zegt toch iets over het verschil in feitelijk functioneren tussen socialistische en kapitalistische samenlevingen. Om tot deze wel heel globale conclusies te komen, hebben de diverse auteurs buitengewoon veel statistisch materiaal minutieus geanalyseerd. Men moet zich toch afvragen wat hen daartoe motiveerde, anders dan het verlangen om een gezonde wetenschappelijke nieuwsgierigheid te bevredigen.

Geheel anders van aanpak is het gedeelte dat handelt over vergelijkend onderzoek in de sfeer van het openbaar bestuur. De relevantie van dit studieterrein is vooral gelegen in het feit dat nationale ideologieën zich sterk weerspiegelen in wetgeving en formele besluitvormingsprocedures (p. 118). Het hoofdstuk van de Hongaarse rechtssocioloog *Kulcsár* – misschien wel het aardigste uit de bundel – geeft daarvan een groot aantal interessante voorbeelden en het mondt uit in enkele prikkelende vergelijkende conclusies. Helaas – en de auteur geeft dat volmondig toe – beperkt hij zich daarbij tot formeel-juridische aspecten; de invloed van maatschappelijke veranderingen op de evolutie van bijvoorbeeld instrumenten van conflict-regulering blijft nagenoeg onbesproken (p. 132).

De genoemde beperking geldt a fortiori voor het hoofdstuk van de Franse politicooloog *Bodiguel*, dat handelt over topambtenaren in een aantal West- en Oosteuropese landen. Hier had nu bij uitstek een mogelijkheid gelegen om tot een synthese van de beide hoofdthema's van deze bundel te komen, en wel door recrutings- en carrièrepatronen van topambtenaren te relateren aan hun sociale herkomst.

Waarom is deze bundel, ondanks de ietwat teleurstellende presentatie van concrete onderzoeksresultaten, dan toch informatief? Welnu, elk van de bijdragen levert, soms bedoeld, soms misschien onbedoeld een goed inzicht in de talrijke methodologische problemen waarmee een ieder te maken krijgt die zich waagt op het moeilijke terrein van het trans-nationaal vergelijkend onderzoek. De bijdrage van de Franse jurist-politicooloog *Lesage* biedt daarvan het duidelijkste overzicht. Het blijkt niet alleen te gaan om problemen van conceptualisering, definiëring en materiaalverzameling. Ook blijkt namelijk dat de onderzoeker in hoge mate vertrouwd moet zijn met de wijze waarop het maatschappelijk bestel in elk van de te bestuderen landen afzonderlijk, formeel-in elkaar steekt en in de praktijk functioneert.

Echter, bij het opschrijven van zijn of haar bevindingen wordt de onderzoeker voor een lastige keuze geplaagd. Etaleert hij of zij alle vergaarde kennis, dan wordt het verslag door de veelheid en de veelzijdigheid van de informatie bijna onleesbaar. Beperkt men zich echter tot zaken die werkelijk van belang zijn, dan kan de onderzoeker licht van moeilijke controleerbare, selectieve waarneming worden beticht. Voor dit probleem, dat in wezen natuurlijk bij elk onderzoek speelt, maar dat bij vergelijkend onderzoek wel heel scherp naar voren komt, is in deze bundel helaas geen bevredigende oplossing gevonden.

H.B. Entzinger

G.G. Cain e.a., Etnische minderheden; Wetenschap en beleid. Boom, Meppel/Amsterdam, 1985, 109 p.

Even zag het ernaar uit dat de sociale wetenschappen in Nederland de aansluiting zouden gaan missen bij het internationale onderzoek naar de positie van etnische minderheden, en dat Nederland hierbij een geheel eigen weg zou inslaan. Een weg die bij veel onderzoek wordt gekenmerkt door een sterke beleidsnabijheid — mede als gevolg van overheersende financieringsstructuren —, en waaruit in andere gevallen een duidelijke identificatie van de onderzoeker spreekt met het lot van de minderheden als deerniswekkende slachtoffers van kortzichtig eigenbelang en vooroordeel.

Beide benaderingswijzen zijn wellicht verklaarbaar als reacties op de wijze waarop ons land en zijn overheid door het minderheden-vraagstuk zijn overvallen. Ook het vrijwel ontbreken van een Nederlandse sociaal-wetenschappelijke traditie op dit gebied zal een rol hebben gespeeld. Toch is hierdoor lange tijd een serieuze wetenschappelijke discussie over een aantal vitale vragen en dilemma's die opdoemen in elke multi-etnische samenleving, nauwelijks mogelijk gebleken — uitzonderingen daargelaten. Langzamer-

hand lijkt hiervoor nu dan toch meer aandacht te ontstaan: de sociale wetenschappen in Nederland zoeken aansluiting bij wat het buitenland op dit punt heeft te bieden. 'Minderhedenstudies' in Nederland worden volwassener.

De bijzonder lezenswaardige bundel *Etnische minderheden* kan men beschouwen als een belangrijke mijlpaal op de weg naar die volwassenheid. Zij bevat de enigszins bewerkte (en soms helaas niet al te best vertaalde) voordrachten die een aantal prominenten uit binnen- en buitenland uitspraken tijdens een congres over etnische minderheden, dat in Rotterdam werd gehouden ter gelegenheid van het veertiende lustrum van de Erasmus-universiteit.

De Brits/Zuidafrikaanse socioloog Rex stelt in zijn openingsbijdrage dat in het Britse 'minderhedenbeleid' al jarenlang een veel te sterk accent wordt gelegd op het verminderen van maatschappelijke achterstand. Uit tal van onderzoeken blijkt echter dat er voor de etnische minderheden nog altijd geen sprake is van gelijke kansen. Toch houdt de Britse overheid vol; veruit de meeste 'immigranten' bezitten een Brits paspoort, en de overheid wenst geen onderscheid te maken tussen Britten met lichte en donkere huidskleur. Ten onrechte, stelt Rex, gaat zij door deze 'kleurenblinde' opstelling voorbij aan de relevantie van etnische en culturele verschillen. Rex pleit voor een gelijkwaardige behandeling van de diverse culturen — met name in het onderwijs —, en die kan volgens hem worden bereikt door, via scherpe wetgeving, discriminatie uit te bannen.

De Amerikaan Cain bekritiseert vervolgens een aantal gangbare theorieën van discriminatie op de arbeidsmarkt. Het is boeiend hierover een economie aan het woord te laten; in Nederland gebeurt dat nog veel te weinig. Hij ontzenuwt een aantal 'mythen' over achterstelling, bijvoorbeeld door te wijzen op variaties in de demografische samenstelling van de onderscheiden minderheidsgroepen. Bepaalde verschillen in behandeling laten zich

echter niet wegcijferen: wellicht speelt vooroordeel ook een rol, zo concludeert hij, overigens zonder die term bij de naam te noemen.

Opmerkelijk is dat Cain juist pleit voor een algemeen achterstandsbeleid van het type dat Rex zo verfoeilijk acht. Tot dusverre is het Amerikaanse beleid naar zijn smaak te sterk categoriaal geweest, en dat kan voor sommige etnische groepen stigmatiserend, ja zelfs discriminerend werken.

Ook *Köbben* behandelt in zijn bijdrage het thema discriminatie. Hij vraagt zich af of discriminatie primair kan worden verklaard onder verwijzing naar negatieve opvattingen over andere culturen; zou er niet veeleer een samenhang zijn met de maatschappelijke achterstand waarin de meeste etnische groepen verkeren? Hij concludeert tot het laatste, mede op basis van een rijk geïllustreerd en hier en daar taboe-doorbrekend betoog over de vraag, hoe te handelen indien een vooroordeel over een groep door de empirie kan worden gestaafd, en dus in feite geen vooroordeel maar een (negatief) 'oordeel' is. Ook dan, zo meent hij, is niet te rechtvaardigen dat de betrokken groep als groep wordt gediscrimineerd. Te vaak gebeurt dit wel; dit bestendigt haar positie van collectieve achterstand en zo ontstaat een vicieuze cirkel. Deze kan het best worden doorbroken door die achterstand op te heffen; dit is de belangrijkste taak voor samenleving en overheid.

Van Doorn vraagt zich in zijn uiterst boeiend betoog af waarom de sociologie, zeker ook in Nederland, het 'minderhedenvraagstuk' zo lang heeft verwaarloosd. Volgens hem is dit vooral het gevolg van de Westerse 'vooruitgangsideologie' en van de verschuiving van particularismen naar universalisme. Daarin is voor de factor 'etniciteit' geen plaats: te gemakkelijk is en wordt aangenomen dat met het terugdringen van de maatschappelijke achterstand ook het 'vraagstuk' van de etniciteit zou worden opgelost! Het Nederlandse minderhedenbeleid, in sterke mate beïnvloed door het 'welzijnspatronaat', weerspiegelt deze opvatting.

Recentelijk echter manifesteert zich, zowel

hier te lande als elders, een wederopleving van 'etniciteit'. De overheid zou hierop moeten inspelen, onder meer met een gedifferentieerd beleid, waarin meer aan het initiatief van de etnische groepen zelf moet worden overgelaten. Tegelijkertijd zal de Nederlandse samenleving moeten aanvaarden dat zij multi-etnisch is geworden; zij zal daarbij veel explicieter dan thans de vraag dienen te stellen naar de grenzen van de tolerantie, een vraag waarop thans dikwijls een taboe blijkt te rusten.

De ondertitel van deze bundel luidt 'Wetenschap en beleid'. De Rotterdamse wethouder *Simons* maakt in een slotbijdrage de balans op van de wijze waarop deze twee op elkaar inspelen, een balans die niet in alle opzichten positief uitvalt. Verwonderlijk is dit niet, enerzijds omdat beleid nu eenmaal niet uitsluitend door wetenschappelijke inzichten kan worden bepaald, maar anderzijds ook omdat 'de wetenschap' geen ondubbelzinnige antwoorden blijkt te kunnen bieden op een aantal fundamentele vragen en dilemma's, die juist in dit boek zo nadrukkelijk aan de orde komen.

De auteurs zijn het erover eens dat het minderhedenvraagstuk zowel een achterstands- als een etniciteits-component omvat, en dat bij het zoeken naar oplossingen deze twee op onderling gespannen voet kunnen blijken te staan. Zij verschillen echter van mening over de vraag, op welk van deze beide componenten in het overheidsbeleid het accent dient te liggen. Dwars hierdoorheen speelt ook nog het verschijnsel discriminatie. Over de noodzaak dit uit te bannen zijn allen het — vanzelfsprekend — eens, maar dat geldt niet voor de wijze waarop dit zou moeten geschieden. De daarbij te maken keuzen lijken eerder strategisch dan principieel van aard, en die wetenschap zal 'het beleid' niet onwettig zijn. Jammer genoeg zijn, bijvoorbeeld in een nawoord bij de bundel, de argumenten pro en contra de diverse opties en strategieën, zoals de verschillende auteurs die aandragen, niet nog eens tegen elkaar afgewogen. Aan de

grote waarde van deze bundel echter doet dit gemis maar nauwelijks iets af.

H.B. Entzinger

J.P.G. Rieken, Bestuur en organisatie in sociale zekerheid en arbeidsvoorziening. Een organisatiekundige en bestuurskundige analyse van het beleid inzake de sociale zekerheid en de arbeidsvoorziening. Kluwer Sociale Zekerheidsreeks 11, Deventer, 1985, 321 p., proefschrift KH Tilburg.

In zijn dissertatie constateert Rieken, zowel bij de overheid als bij de sociale partners, het ontbreken van een goede afstemming tussen het gevoerde beleid inzake de (uitvoeringsorganisatie van) de sociale zekerheid en de arbeidsvoorziening (met name met betrekking tot de ontwikkeling van het Arbeidsbureau Nieuwe Stijl). De aanleiding tot zijn studie werd gevormd door een experiment met zogenaamde regionale coördinatiecommissies. Deze commissies hadden tot doel om op basis van vrijwilligheid en met respectering van de autonomie van de deelnemende organisaties, de uitvoering van de sociale zekerheidswetten onderling beter op elkaar af te stemmen, alsmede de relatie met de arbeidsvoorziening te versoepelen.

De kern van het betoog ligt in de vraag of er op grond van bestuurs- en organisatiekundige inzichten tussen 1967 en 1985 een meer realistisch en doeltreffend organisatie- en bestuursmodel denkbaar was geweest. Zou vanuit een organisatie- en bestuurskundig perspectief bijvoorbeeld de patstelling in de stelselherziening, in het bijzonder met betrekking tot de reorganisatie van de uitvoeringsorganisatie van de sociale zekerheid, kunnen worden verklaard (p. 6)? De auteur beantwoordt deze, en andere, vragen bevestigend. Hij acht de door hem, op basis van wetenschappelijke inzichten, ontworpen *interactieve* benadering vruchtbaarder dan de tot nu toe door beleidsvoerders gehanteerde opties. Vanuit deze benadering pleit hij voor doelfor-

mulering, voorafgaand aan organisatieverandering, deelname van 'uitvoeringsactoren' aan de beleidsvoorbereiding, decentralisatie van beslissingsbevoegdheden, gekoppeld aan netwerkvorming, bijsturing van het beleid door het naasthogere niveau en, tot slot, een benadrukking van de verantwoordelijkheid van regering en parlement (p. 237).

De studie bestaat uit vier delen. In de hoofdstukken 1 t/m 3 worden op overzichtelijke wijze de geschiedenis en de huidige beleidscontext van de sociale zekerheid en de arbeidsvoorziening geschetst. In het tweede deel (de hoofdstukken 4 t/m 6) confronteert Rieken hoofdbenaderingen uit de bestuurskunde met die uit de organisatiekunde. Hij wijst vervolgens op min of meer gemeenschappelijke achtergronden tussen bepaalde benaderingen in de beide disciplines: rationeel-comprehensieve beleidsanalyses passen binnen het kader van opvattingen over organisaties als systemen of structuren; incrementeel-communicatieve beleidsanalyses bezitten verbindingsslijnen met opvattingen over de organisatie als samenspel van strijdende en samenwerkende actoren. Onder andere 'mixed-scanning' is het bestuurskundige equivalent van organisatiekundige pogingen om systeem- en actorkenmerken te integreren. Vervolgens worden in de hoofdstukken 7 en 8 (deel III) veranderingen en voorgenomen veranderingen in de aangegeven beleidsgebieden geanalyseerd. Voor wat betreft de sociale zekerheid geschiedt dat aan de hand van een fasering in de beleidsoperatie die van aandacht voor het stelsel langzamerhand verschuift naar eerst de organisatie en later naar het 'stelsel vóór organisatie'. De beleidstrajecten worden onder andere bestudeerd aan de hand van een empirische verkenning van de uitvoeringspraktijk inzake de sociale zekerheid en de arbeidsvoorziening. Deel IV bevat tenslotte de samenvatting, conclusies en aanbevelingen naar aanleiding van deze studie.

Tot nu toe werden in de wetenschappelijke literatuur de ontwikkelingen op het gebied van de sociale zekerheid, de arbeidsmarkt, alsmede de wetenschappelijke vraagstukken

van organisatie en bestuur betrekkelijk onafhankelijk van elkaar beschreven. Rieken verdient lof voor zijn pogingen om die vier velden nadrukkelijker met elkaar in verband te brengen. Maar door de breedte van zijn betoog komen ook enkele zwakten van zijn studie voor het voetlicht te staan. Zo verschuift het inleidende karakter van deel I (geschiedenis) en, voor sommigen van deel II (bestuurs- en organisatiekundige modellen) in de delen III en IV nogal abrupt naar accentuering van details, die slechts de specialisten zullen interesseren. Dat maakt het voor mij moeilijk om uit het potentiële lezerspubliek een enigszins consistent samengestelde doelgroep te destilleren. Kan de lezer, die niet thuis is op alle vier de behandelde gebieden wel in alle delen voldoende meekomen en is de gevolgde lijn ook voor hem duidelijk herkenbaar aanwezig?

Rieken lijkt kansen te hebben laten liggen in de diepgang van zijn betoog. De op zich interessante poging om bestuurs- en organisatiekundige modellen met elkaar te verbinden zou aanmerkelijk in waarde zijn gestegen, wanneer die wat meer geresulteerd zou hebben in de constructie van *verklarende* in plaats van ordenende kaders. De nagenoeg tot het einde van het boek consequent volgehouden scheiding in de behandeling van het sociale zekerheids- en het arbeidsvoorzieningstraject acht ik enigszins ongelukkig in het licht van het streven om de beide beleidsvelden op elkaar aan te sluiten. Tot slot: wat is het verschil tussen bestuur en organisatie?

Paul van Haaren

Russel, J.B., *A history of Witchcraft, Sorcerers, Heretics, and Pagans*, London 1980.

Jeffrey B. Russel heeft met zijn onderzoek op het gebied van de geschiedenis van tovenarij en hekserij internationale bekendheid verkregen en dan met name met de twee boeken *Witchcraft in the Middle Ages* (1972) en *The Devil: Perceptions of Evil from Antiquity to Primitive Christianity* (1977). Het hier te

bespreken boek kan in feite als een vervolg gezien worden op deze twee werken omdat hierin vooral hekserij en aanverwante zaken worden behandeld vanaf de 16de eeuw tot aan de moderne tijd.

Gedeelten van dit boek verschenen eerder, stukken van hoofdstuk drie stammen uit *Witchcraft in the Middle Ages* en uit een artikel in *Medievalia* (1976, 1-21).

Het boek bestaat uit twee grote delen, van respectievelijk zeven en drie hoofdstukken. In deel I verduidelijkt Russell in een inleiding de door hem gebruikte termen. Hier worden onder andere besproken de termen 'witch' en magie. Vanuit het verschijnsel tovenarij, dat hij in zijn verschijningsvorm in diverse gebieden bespreekt (Afrika, antieke wereld), gaat hij na hoe in Europa zich het negatieve beeld over heksen heeft gevormd. Een beeld dat in zijn uitgewerkte vorm er als volgt uitziet. Heksen zijn mensen (vooral vrouwen) die 's nachts uitvliegen of uitrijden, een verbond met de duivel hebben gesloten, het christendom verwerpen, elkaar 's nachts ontmoeten, het heilige kruis en het sacrament van de eucharistie ontwijden, orgiën houden en rituele kindermoord en kannibalisme bedrijven. Als elementen die het heksen geloof gestalte hebben gegeven noemt hij: folklore, heidense religies, de verbinding van hekserij met ketterij (doordat men een pact met de duivel had gesloten, dus zich vrijwillig aan de duivel had overgegeven, moest hekserij wel als de meest afschuwelijke vorm van ketterij beschouwd worden), de theologie van de scholastici, die de duivel als manlijk beschouwden en zijn vereerders vooral als vrouw voorstelden, en ten slotte de inquisitie met de tortuur.

Russell behandelt vervolgens de grote heksenvervolg. Een waan die haar hoogtepunt kende tussen 1560 en 1660. Hij geeft hiervan een aantal verklaringen, waarbij aandacht wordt besteed aan het uitkiezen van een zondebok. Vaak blijkt als zodanig een niet populair persoon te fungeren (een eenzame vrouw bijvoorbeeld), die onder tortuur bekenden noemt. Verder gaat Russell in op de verschillen

tussen Engelse en continentale hekserij – zijn betoog is hier beslist niet overtuigend – en ten slotte op de relatie tussen maatschappij en hekserij en het verdwijnen van de heksenvervolging in de tijd van het rationalisme en de verlichting.

In het tweede deel wordt besproken wat er aan heksengeloof nog over is. Vooral Duitsland komt hier aan de orde. Russell baseert zich sterk op het materiaal dat Johannes Kruse heeft aangedragen (zie over deze het recent verschenen werk van J.F. Baumhauer, *Johann Kruse und der 'neuzeitliche' nord-deutschen Hexenwahn*, Neumünster 1984) over zijn strijd tegen duivelbanners. Verder gaat hij in op de via de romantiek ontstane interesse voor het occultisme. In dat verband wordt aandacht geschonken aan: Aleister Crowley (die zichzelf als het Grote Beest uit de Openbaring beschouwde) en het geloof in Diana (gebaseerd op de roman *Aradia*) als een godin wier cultus in delen van Italië zou zijn blijven bestaan. Voorts wordt het satanisme van La Vey kort behandeld.

Ten slotte wordt nog aandacht besteed aan de moderne hekserij. Deze vorm van hekserij wijst het satanisme af. In de kringen van de moderne hekserij staat magie, schoonheid, dromen, visioenen en de relatie van de mens met de kosmos centraal. De nadruk ligt op de benevolente magie. De aanhang van deze beweging wordt voornamelijk gerecruteerd uit de 'white middle class' die wat zijn omvang betreft moeilijk is te schatten vanwege de voorkeur voor anonimiteit, maar die wel groeit.

Russell heeft een aardig boek geschreven. Het zal, zo meen ik althans, zijn bedoeling zijn geweest een populariserend werk te maken; bedoeld dus voor een groot publiek. Daarvan draagt het werk dan ook alle sporen. Het is rijk geïllustreerd en het kent ook een wat populariserende journalistieke stijl, die zich met name uit in het veelvuldig citeren van wetenschappelijke autoriteiten zonder dat het een integraal deel van het betoog uitmaakt. Het lijkt wel of Russell wil laten zien dat hij ondanks zijn buiging naar het grote publiek

toch zijn Kant, Comte enzovoort kent.

Ondanks de pretentie van eruditie schiet zijn kennis in sommige gevallen toch te kort. Dit blijkt vooral als hij het heeft over gebeurtenissen in de Lage Landen.

Het boek van Russell is, zo zou ik willen concluderen, niet meer dan een aardig kijken-bladerboek geworden.

L.G. Jansma

B.E. van Vucht-Tijssen, Uit de ban van de rede. Een confrontatie tussen de cultuur- en kennissociologische visies van Max Scheler en Max Weber. ICAU Mededelingen no 22, Vakgroep Culturele Antropologie Utrecht, 1985.

In de Duitse sociologie is altijd het besef levend geweest, dat voor het vinden van een theoretisch fundament, men aan het gebruik van de rede (zoals bijv. in de natuurwetenschap) niet genoeg had. Vandaar de titel van dit proefschrift (promotores A.C. Zijderfeld en A. de Ruyter). Wat is dan datgene, wat er nog aan moet worden toegevoegd? Van Max Weber weten we al, dat hij het begrip ratio ging nuanceren en daarnaast termen introduceerde als: *Einfühlen*, *Verstehen*, *Gesinnungsethik* en *Wahlverwandschaft*. In dit boek worden zijn pogingen daartoe vergeleken met die van zijn tijd- en landgenoot Max Scheler, verwant en tegenstander.

Mevr. Van Vucht stelt dat beide heren een oeuvre hebben, dat de naam verdient van – onvoltooid – symphonie. Ze doet nu een vriendelijke poging (verwant aan die in de film *Fanfare*), om beiden te combineren tot een wat gaver geheel.

Eigenlijk blijkt, dat op analytisch niveau de twee Maxen heel wat gemeen hebben. Ze erkennen beide het unieke en waardevolle van de Europese (en de Duitse) cultuur, maar delen ook een grote bezorgdheid. Deze betreft vooral *Das eiserne Gehäuse* van een overgenerationaliseerde Gesellschaft, waarin het voor velen van ons slecht toeven is. Waar de Ver-

lichting nog veronderstelt, dat de Rede goed is voor de natuur, de maatschappij en de wetenschap, hebben zij al het gevoel dat de maatschappij te veel functionele rationaliteit kent en de wetenschap met alleen maar rationaliteit aan verklaringsgrond te kort komt.

Ofschoon men Max Weber sociale bewogenheid zeker niet kan ontzeggen, heeft hij nooit aan de verleiding toegegeven om de wetenschap te hanteren als een instrument van fundamentele cultuurkritiek. De wereld was verregaand dat wat zij nu eenmaal moest wezen en als dat niet aangenaam was, moest dat tot op zekere hoogte stoïsch worden aanvaard. Zo ook ons maar gebrekkig kennen van de samenleving. Met methodisch monnikenwerk was daar wel verbetering in te brengen, maar voor het overige paste ons bescheidenheid.

Zo niet Max Scheler. Ofschoon hij ook over onze kenvermogens op ontologisch niveau tot zeer relativerende inzichten was gekomen, was daarmee niet het laatste woord gezegd. Hij ventileert een zeer massieve cultuurkritiek en kan dat natuurlijk alleen als hij daarnaast dan een nieuw fundament heeft. Hij heeft dat ook, maar niet steeds hetzelfde. In de loop van zijn overdenkingen springt hij van Augustinus naar Spinoza, van Pascal naar Nietzsche, van het religieuze naar het metafysische. Dit doorstotend vermogen, het willen hebben van de grotere visie, geeft hem een gloed die bij Max Weber vaak ontbreekt. In zijn dagen wist Scheler dan ook een groot en kwalitatief interessant gehoor te boeien.

Mevr. Van Vucht is zo welwillend de wisselingen van fundament overwegend als een positieve ontwikkeling te interpreteren. Ik kan daar ook wel gevoel voor opbrengen, maar voor zijn tijdgenoten waren de overgangen zo abrupt, dat de epitheta verrader en afvallige hem niet bespaard zijn gebleven. Het heeft er mede toe geleid, dat hij in een toch niet helemaal verdiende vergetelheid is geraakt. Lateren zoals Freyer en Mannheim hebben zeker van zijn kennisociologische inzichten geprofitteerd. Het is dan ook heel plezierig dat

Mevr. Van Vucht Scheler weer eens uit de kast gehaald heeft.

De moeilijke opdracht om die twee veel schrijvende, niet altijd heldere en niet altijd consistente auteurs weer voor ons neer te zetten heeft ze op intelligente en zorgvuldige wijze vervuld. Haar studie is een waardevolle bijdrage aan de beeldvorming over de Duitse sociologie in het eerste kwart van deze eeuw. Extra positief te beoordelen, omdat juist in Nederland de belangstelling daar voor wat onder de maat gebleven is. Het betreft hier een periode waarin al veel bedacht is waarmee we nu weer ons voordeel kunnen doen.

P. Thoenes

R. Goudriaan en anderen, Trendrapport Kwartaire sector 1983-1990. Sociaal en Cultureel Planbureau, Cahier 1984/43, 's-Gravenhage, Distributiecentrum Overheidspublicaties 1984, 171 p.

De kwartaire sector omvat bijna 30% van het totale arbeidsvolume in Nederland en aan het begin van de jaren zeventig was er sprake van een jaarlijkse groei van 3%. Deze groei nam aan het eind van de zeventiger jaren af; het sterkste bij de sectoren onderwijs en overige diensten, het minst sterk bij gezondheidszorg en openbaar bestuur. Deze twee bevindingen illustreren goed welke twee factoren de omvang van de kwartaire sector in belangrijke mate bepalen: de politieke besluitvorming en de demografische ontwikkelingen. Juist ten behoeve van die politieke besluitvorming is er door het Sociaal en Cultureel Planbureau een raming opgesteld van de ontwikkelingen in de kwartaire sector voor de komende periode. Voor een groot aantal sectoren worden aparte deelramingen berekend (politie en justitie, onderwijs, gezondheidszorg, maatschappelijke dienstverlening, vorming, cultuur en sport, openbaar vervoer en overige). Daarbij wordt gebruik gemaakt van de trends in indicatoren (zoals het aantal leerlingen, patiënten, overtreders etc.) en van de demografische

ontwikkeling. Deze vormen de basis voor de berekening van de personeelssterkte, uitgaande van de in 1983 geldende normen voor bijv. klassegrootte of aantallen patiënten per personeelslid. Nieuw in deze (tweede) raming is, dat aparte berekeningen zijn gemaakt voor uitsluitend de veranderingen in demografische ontwikkelingen: een veranderd patroon in het gebruik van voorzieningen buitensluitend.

Het valt op dat de grote effecten in de vele verschillende trends vrijwel voornamelijk zijn toe te schrijven aan een veranderend gebruik van voorzieningen, en veel minder een gevolg zijn van demografische ontwikkelingen. Als deze constatering juist is, dan is het met name van belang om het inzicht te vergroten in de factoren die dat voorzieningengebruik bepalen. De macro-analyses laten immers niet zien op welke wijze verschillende trends tot stand komen. Verder is het deze recensent niet helemaal duidelijk, waarom er zo omzichtig wordt benadrukt, dat de gepresenteerde ramingen niet als prognoses moeten worden opgevat (p. 16), maar uitsluitend voor budgetbeslissingen moeten worden gebruikt. Is het SCP zo weinig zeker van zijn zaak, dat ze niet op verkeerd uitgevallen prognoses willen worden aangesproken? Feitelijk maakt het niets uit; ze worden immers toch gelijksoortig behandeld in het besluitvormingsproces dat politiek heet.

Jules Peschar

J. Charité e.a. (red.), Biografisch Woordenboek van Nederland, deel 2, Rijksgeschiedkundige Publicatiën, Elsevier, 1985, 650 pp., f119,-.

In M & M jrg. 55, nr. 3, p. 332-334 besprak ik het eerste deel van dit Biografisch Woordenboek van Nederland. Onlangs is het tweede deel verschenen, overigens bij een andere uitgever. De opzet van dit tweede deel komt ongeveer overeen met die van het eerste. De bezwaren, die ik in de vorige reactie naar

voren bracht, blijven derhalve ook gedeeltelijk geldig voor dit vervolg. Met name de systematiek en de volledigheid van de verschaafte biografische informatie verschilt nog steeds van geval tot geval. Wel heb ik de indruk dat de biografieën wat strakker zijn geworden dan in het eerste deel. Ook de kritische noot ontbreekt niet (zie bijv. de levensbeschrijving van koningin Wilhelmina en haar echtgenoot). De kring van opgenomen biografieën is nu gelukkig ruimer getrokken, waardoor de oververtegenwoordiging van juristen en historici wat is afgenomen. Merkwaardig is het echter dat ook enkele biografieën van personen, die vóór 1800 leefden, zijn opgenomen. Gezien de achterstand in Nederland op het terrein van biografieën, lijkt mij het zinniger te streven naar een min of meer compleet overzicht vanaf 1800, dan naar een onvolledig overzicht vanaf de middeleeuwen.

Het woordenboek wordt afgesloten met een index van persoonsnamen van beide delen. Helaas ontbreekt nog steeds een compleet zaken- en personenregister, dat de bruikbaarheid van dit woordenboek sterk zou vergroten.

De sociologen en antropologen behoeven niet ontevreden te zijn, indien opname een symbool zou zijn van acceptatie van een wetenschap. In dit tweede deel telde ik zeven biografieën gewijd aan sociologen (Aegenant; Bouman; Den Hollander; Kempe en Steinmetz) en antropologen (Josseling de Jong en Rassers).

Beide delen te zamen vormen langzamerhand een uitdaging voor de sociale wetenschappen. De hierin opgeslagen informatie lijkt mij zeer goed bruikbaar om onderzoek te doen naar elitevorming, verschillen tussen elites, mobiliteit, e.d. In deze tijd van krappere onderzoeksbudgetten en stijgende aankoopkosten van CBS-gegevens kunnen deze woordenboeken een goedkope databank voor allerlei soorten onderzoek zijn.

J. Dronkers

Deze publikatie is gebaseerd op 90 interviews met potentiële dienstplichtige jongens. Citaten uit interviews zijn vrij strikt geordend rondom een viertal aspecten: 1. omstandigheden die leiden tot niet-hoeven; 2. principes die leiden tot weigering; 3. normen die tot 'gewoon moeten' leiden; 4. ambities die leiden tot willen.

De auteur bedient zich van een zeer persoonlijk taalgebruik. Het hier genoemde viertal aspecten noemt hij bijv. 'de vier semantische kavels die samen de taal van de dienstplichtcultuur vormen. Ieder, zoals zal blijken, met zijn eigen toon, termen en thematiek, zijn eigen logica, zijn eigen dilemma's en debatten. Trouwens, ook onderling vinden er steekspelletjes plaats . . .' Aanvankelijk werkt dit op althans deze lezer nogal irriterend, maar het getuigt in ieder geval van een zekere speelsheid en zowel het welzijns- als een sociologisch jargon worden vermeden.

Het boek is een goed voorbeeld van wat een interpretatief onderzoeker met open interviews vermag. De interpretaties gaan soms ver, en geven in ieder geval aanleiding tot nadenken. Gelukkig ontbreken de in dit type boeken vaak obligate maar oninteressante hoofdstukken over methodologie.

De auteur is wetenschappelijk medewerker bij de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht. Ik vraag me wel af welke inzichten een boekje als dit aan opdrachtgever of defensie-leiding vermag over te dragen; het is een moeilijk toegankelijke tekst. Van der Meulen had zijn eigen werk wel eens mogen interpreteren tot een aantal duidelijke conclusies. Dat zulks misschien alleen binnenskamers gebeurt, is jammer.

P.G. Swanborn

In dit Groningse proefschrift uit de onderwijskundige/sociaal-psychologische hoek wordt gerapporteerd over experimenteel onderzoek naar beoordeling van opstellen van basisschoolleerlingen. Aangetoond wordt dat spellingsfouten en onafhankelijk daarvan ook nog bekendheid bij de onderwijzer met het sociaal milieu van de ouders van invloed zijn op de beoordeling. Ook laat de auteur zien dat positieve opmerkingen van de docent de spellingsprestaties doen stijgen, evenals 'geïndividualiseerd spellingsonderwijs'. In dit zeer beknopte werk (nog geen 70 pagina's effectieve tekst) worden dus gelijksoortige problemen aan de orde gesteld als in vele publikaties uit de sociologische hoek (Meynen, Van der Kleij, Wester e.a.). Hoewel hier en daar twijfel past bij de argumentatie van de auteur en de resultaten niet alle eenduidig zijn, lijkt het me voor onderwijssociologen zeer nuttig om kennis te nemen van deze experimenten, die qua wetenschappelijke bewijskracht toch meer overtuigen dan enquêtes of observatiestudies.

P.G. Swanborn